

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Гуманітарно-педагогічний факультет

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри соціальної роботи
та реабілітації
доктор педагогічних наук, професор
Сопівник І.В.

“_____” _____ 2025 р.

БАКАЛАВРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему

Профілактика насильницького спілкування в молодіжному середовищі
засобами сучасного мистецтва

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Гарант освітньої програми

_____
доктор педагогічних наук, професор
(науковий ступінь та вчене звання)

(підпис)

_____
Осадченко І.І.
(ПІБ)

Керівник бакалаврської кваліфікаційної роботи

_____
доктор педагогічних наук, професор
(науковий ступінь та вчене звання)

(підпис)

_____
Сопівник І.В.
(ПІБ)

Виконала

_____
(підпис)

_____
Сімченко Вікторія Олександрівна
(ПІБ студента)

КИЇВ – 2025

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Факультет (ННІ) гуманітарно-педагогічний

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри
соціальної роботи та реабілітації
доктор педагогічних наук, професор

Сопівник І.В.

(підпис)

(ПБ)

“ _____ ” _____ 2025 року

З А В Д А Н Н Я

ДО ВИКОНАННЯ БАКАЛАВРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТУ

Сімченко Вікторія Олександрівна _____

(прізвище, ім'я, по батькові)

Спеціальність 231 «Соціальна робота» _____

(код і назва)

Освітня програма _____

Соціальна робота _____

(назва)

Орієнтація освітньої програми освітньо-професійна _____

(освітньо-професійна або освітньо-наукова)

Тема бакалаврської кваліфікаційної роботи «Профілактика насильницького спілкування в молодіжному середовищі засобами сучасного мистецтва»

затверджена наказом ректора НУБіП України від “08” квітня 2025р. № 581 «С»

Термін подання завершеної роботи на кафедрі «20» травня 2025р.

(рік, місяць, число)

Вихідні дані до бакалаврської кваліфікаційної роботи наукові розробки вітчизняних та зарубіжних учених, матеріали періодичних видань, словники, навчальна та довідкова література з теми дослідження.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Розкрити сутність поняття «насильницьке спілкування» та охарактеризувати його особливості у молодіжному середовищі;
2. Проаналізувати причини і наслідки агресивної комунікації серед молоді;
3. Дослідити можливості сучасного мистецтва як засобу соціального впливу та профілактики насильства в комунікації;
4. Провести діагностику рівня насильницького спілкування та ставлення молоді до мистецтва;
5. розробити та апробувати програму профілактики насильницького спілкування серед молоді засобами сучасного мистецтва;

Дата видачі завдання “13” вересня 2024 р.

Керівник бакалаврської кваліфікаційної роботи _____

(підпис)

Сопівник І.В.
(прізвище та ініціали)

Завдання прийняв до виконання _____

(підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

студента)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ НАСИЛЬНИЦЬКОГО СПІЛКУВАННЯ В МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	
1.1 Поняття та особливості насильницького спілкування	5
1.2 Причини та наслідки агресивної комунікації серед молоді.....	14
1.3 Сучасне мистецтво як засіб соціального впливу, сутність, форми, можливості.....	28
1.4 Теоретичне обґрунтування профілактики насильства через арт-практики у молодіжному середовищі.....	30
Висновки до розділу 1.....	37
РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА РІВНЯ НАСИЛЬНИЦЬКОГО СПІЛКУВАННЯ ТА СТАВЛЕННЯ ДО СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА СЕРЕД МОЛОДІ	
2.1 Організація та методологія емпіричного дослідження.....	38
2.2 Аналіз результатів діагностики рівня агресивності у спілкуванні серед молоді.....	41
Висновки до розділу 2.....	63
РОЗДІЛ 3. ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬНИЦЬКОГО СПІЛКУВАННЯ В МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАСОБАМИ СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА	
3.1 Методичні підходи до профілактики агресивного спілкування у молоді	64
3.2 Програма профілактики насильницького спілкування серед молоді засобами сучасного мистецтва	72
3.3. Оцінка ефективності реалізації програми.....	78
Висновки до розділу 3.....	84
ВИСНОВКИ	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	88
ДОДАТКИ	95

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному суспільстві питання насильницького спілкування набуває дедалі більшої актуальності, особливо у молодіжному середовищі, де процеси соціалізації, самоідентифікації та формування ціннісних орієнтацій відбуваються в умовах постійних соціокультурних змін, інформаційного перенасичення та нестабільності міжособистісних стосунків. Насильницьке спілкування, що проявляється у формі словесної агресії, психологічного тиску, приниження, сарказму або емоційного ігнорування, дедалі частіше стає звичною моделлю взаємодії серед молоді, знижуючи рівень довіри, сприяючи конфліктності, поглиблюючи почуття ізольованості та тривожності.

Особливо тривожним є той факт, що молоді люди часто не усвідомлюють агресивного характеру своєї комунікації або сприймають її як соціальну норму, що, у свою чергу, ускладнює процеси профілактики й корекції таких форм поведінки. У цьому контексті соціальна робота покликана не лише виявляти й реагувати на насильницькі прояви у спілкуванні, а й шукати нові інноваційні підходи до формування ненасильницьких моделей взаємодії.

Розробкою даної проблеми займалися багато науковців, представники різних галузей науки: С. Березка, В. Іванова, О. Мізерна, Л. Лохвицька, Т. Спіріна, І. Гайдамашко, О. Орост, К. Сергеева, І. Смазнова та ін.

Але, незважаючи на це, сьогодні існує потреба у дослідженні, яке б узагальнило, систематизувало існуючі відомості з даної проблеми.

Враховуючи все вищесказане, нами і була обрана тема бакалаврської кваліфікаційної роботи: «Профілактика насильницького спілкування в молодіжному середовищі засобами сучасного мистецтва».

Об'єкт дослідження – процес міжособистісного спілкування молоді в соціальному середовищі.

Предмет – програма профілактика насильницького спілкування серед молоді засобами сучасного мистецтва.

Мета роботи - обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність програми профілактики насильницького спілкування серед молоді засобами сучасного мистецтва.

Відповідно до мети були визначені наступні **завдання**:

- 1) Розкрити сутність поняття «насильницьке спілкування» та охарактеризувати його особливості у молодіжному середовищі;
- 2) проаналізувати причини і наслідки агресивної комунікації серед молоді;
- 3) дослідити можливості сучасного мистецтва як засобу соціального впливу та профілактики насильства в комунікації;
- 4) провести діагностику рівня насильницького спілкування та ставлення молоді до мистецтва;
- 5) розробити та апробувати програму профілактики насильницького спілкування серед молоді засобами сучасного мистецтва.

Для розв'язання поставлених завдань нами були використані такі **методи дослідження**: теоретичні методи: аналіз і узагальнення наукової літератури з проблем комунікації, агресії, арт-педагогіки, соціальної роботи; емпіричні методи: анкетування, тестування, спостереження; практичні методи: розробка й впровадження профілактичної програми з елементами арт-терапії, тренінгових занять і рефлексивних практик; статистичні методи: кількісний та якісний аналіз результатів.

Робота може бути використана студентами ВНЗ для підготовки до семінарських занять, також може бути використана викладачами для проведення лекції, практик тощо.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 73 найменування та додатків. Повний обсяг роботи: 105 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ НАСИЛЬНИЦЬКОГО СПІЛКУВАННЯ В МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

1.1 Поняття та особливості насильницького спілкування

Насильницьке спілкування як соціально-психологічне явище є складною формою міжособистісної взаємодії, що відображає не лише характер комунікативної поведінки індивіда, а й рівень розвитку суспільства, його ціннісних орієнтацій, культурних норм та соціальних очікувань. Особливої актуальності ця проблема набуває в контексті соціальної роботи з молоддю, яка перебуває на етапі інтенсивного формування особистісних якостей, соціальних зв'язків і комунікативних стратегій. У цьому підрозділі розглядається сутність поняття насильницького спілкування, його особливості, типологія та контексти виникнення у молодіжному середовищі.

Під терміном «насильницьке спілкування» у науковій літературі розуміють процес комунікативної взаємодії, який характеризується навмисним або неусвідомленим порушенням особистісних меж співрозмовника через словесний, психологічний або невербальний тиск. Це спілкування, що не враховує гідності іншої особи, нехтує її потребами, знецінює переживання або прямо спрямоване на приниження, домінування чи підкорення. У межах соціальної роботи таке спілкування розглядається не лише як окремий прояв індивідуальної агресії, а як наслідок соціальної дезадаптації, порушення нормальних моделей соціалізації, впливу негативного середовища або травматичного досвіду [28, с. 54].

Проблема насильницького спілкування є надзвичайно багатовимірною і охоплює психологічний, соціальний, культурний та комунікативний аспекти. З точки зору психології, агресивне або насильницьке спілкування пов'язане з низьким рівнем розвитку емоційного інтелекту, труднощами у сфері саморегуляції, низькою здатністю до емпатії. Такі індивіди часто не здатні

усвідомити, як їхні слова або дії впливають на інших, і тому не бачать нічого шкідливого в агресивному стилі спілкування. У соціальному вимірі насильницька комунікація може бути результатом травматичного досвіду в сім'ї, у школі, в інтернет-середовищі або серед однолітків, де домінує культура зверхності, приниження або психологічного насильства.

Особливої уваги вимагає той факт, що насильницьке спілкування не завжди є прямим. Існують як відкриті, так і приховані його форми. До відкритих форм належать образи, погрози, лайка, крик, сарказм, публічне приниження, звинувачення. Приховані форми можуть включати ігнорування, відчуження, пасивно-агресивну поведінку, маніпулювання, емоційний шантаж. Незалежно від форми, наслідки такого типу спілкування завжди є деструктивними - як для особистості, що є об'єктом впливу, так і для самого агресора, який поглиблює власну соціальну відчуженість.

Розглянемо, що таке агресивне спілкування та надамо його конкретні приклади. Також розглянемо, чому ця форма комунікації є емоційним насильством і як захиститися від неї [12, с. 40].

Погрози, приниження, контроль, маніпуляції, безпідставні заборони - основні ознаки насильницької комунікації. Це форма взаємодії, яка порушує особисті межі людини та ігнорує її емоційний стан. Коли одна особа не здатна продовжувати розмову, а інша це не враховує і продовжує тиск, це прояв емоційного насильства.

Насильницьке спілкування частіше виникає у вертикальних стосунках, де є нерівність у владі. Зокрема, це стосується стосунків між батьками і дітьми, начальником і підлеглим, а також ситуацій, коли один із партнерів перебуває в уразливому становищі - через проблеми зі здоров'ям або тимчасову нездатність працювати, наприклад, через декрет. У таких випадках одна сторона може використовувати свою перевагу для емоційного, фінансового чи фізичного насилля.

Що спричиняє насильницьке спілкування? Головною причиною є неможливість людини впоратися з власними емоціями - відчаєм, соромом,

почуттям безсилля чи провини. Коли людина усвідомлює і приймає свої емоції, ймовірність того, що вона звернеться до агресивної комунікації, значно знижується. Іншою причиною є дисбаланс у стосунках, коли одна з сторін зловживає владою [31 ,с. 66].

А.В. Петровський визначає спілкування як складний процес розвитку зв'язків між людьми, який виникає через потребу у спільній діяльності. Л.О. Безсонова та О.Л. Доценко підкреслюють, що у повсякденному розумінні слово «спілкування» має три основні значення:

- єдність і солідарність, що створює цілісність (наприклад, «компанія», «друг»);
- обмін інформацією, передача повідомлень (наприклад, «розмова»);
- взаємопорозуміння, схожість думок і глибоке розуміння між людьми.

Згідно з психологічним словником, міжособистісні стосунки є зв'язком між особистісним досвідом та об'єктивною діяльністю в контексті взаємодії та спілкування між людьми. Це процес взаємного впливу під час спільної діяльності, який також є системою установок, орієнтацій, стереотипів та очікувань, що формують сприйняття та оцінку один одного. Ці аспекти залежать від змісту, цілей, цінностей і організації спільної діяльності, і в той же час визначають соціально-психологічний клімат у групі.

Міжособистісне спілкування – це взаємодія між людьми за допомогою вербальних і невербальних впливів, що створює психологічний контакт та стосунки між учасниками. Така взаємодія є міжособистісною, якщо дотримуються такі умови:

- невелика кількість учасників (зазвичай 2-3 особи);
- пряма взаємодія, коли учасники знаходяться близько один до одного, мають можливість бачити, чути, торкатися й надавати зворотний зв'язок;
- особистий обмін, коли кожен учасник визнає унікальність партнера і звертає увагу на його емоційний стан, самооцінку та особистісні риси.

Г. Андреева розглядає роль людських стосунків у соціальній психології, підкреслюючи, що їх варто розглядати як окрему категорію взаємин, що виникають у різних соціальних контекстах, а не змішувати з суспільними відносинами. Вона вказує на те, що природа міжособистісних стосунків значно відрізняється від суспільних, оскільки вони базуються на емоціях, які виникають у взаємодії між людьми. Емоційна складова цих стосунків включає різні емоції, почуття та відчуття. Соціальна психологія фокусується саме на відчуттях, які є безмежними за своїм діапазоном. Г. Андреева пропонує розділяти відчуття на два основні типи: асоціативні та дисоціативні [9, с. 14].

Функції людської взаємодії можна визначити наступним чином:

- 1) Контакт - встановлення зв'язку між учасниками спілкування, що забезпечує готовність до обміну повідомленнями.
- 2) Інформування - передача інформації, ідей, планів і рішень.
- 3) Спонування - стимулювання партнера до виконання певних дій.
- 4) Координація - організація та спрямування спільних дій у процесі групової діяльності.
- 5) Функція розуміння - повне сприйняття сенсу інформації, а також розуміння намірів, емоційного стану і переживань іншої сторони.
- 6) Емоційна функція - пробудження емоційних переживань у партнера, що веде до зміни його емоційного стану.
- 7) Функціонування відносин - усвідомлення ролей, статусів і систем відносин у суспільстві, в якому відбувається взаємодія, з метою зміни стану партнера, його поведінки та сприйняття.

О.М. Леонтьєв класифікує міжособистісне спілкування за мотиваціями та цілями учасників:

- 1) Модальне спілкування - метою є встановлення психологічного контакту та взаємовідносин між учасниками. Мотивація залишається в межах самого процесу.

- 2) Диктальне спілкування - мета полягає в передачі інформації, впливі на поведінку чи думки партнера або наданні емоційної підтримки. Мотивація виходить за межі самого процесу спілкування.

Я. Коломинський пропонує виділяти кілька рівнів міжособистісного спілкування:

- 1) Перше коло - найближчі стосунки з 1-4 людьми.
- 2) Друге коло - взаємодії між 6-8 людьми, де інтимність є меншою.

Розвиток особистості в межах соціальної групи відбувається відповідно до соціальних вимог і цілей, проте основною метою є лише формування загальної спрямованості та основи становлення людини як члена суспільства. У цьому процесі активізуються складні психосоціальні механізми, а соціально-психологічні умови перетворюються на чинники особистісного розвитку. Оскільки соціалізація та індивідуація є двома протилежними тенденціями, обидві активно впливають на формування підлітка [7, с. 34].

Підлітки набувають досвіду соціальної взаємодії через групу однолітків, яка виступає соціальною моделлю. Соціалізація підлітка в групі є процесом засвоєння і закріплення соціальних норм та відносин, що є частиною загального процесу соціалізації та індивідуації. Це дозволяє сформувати активну особистість, здатну до творчої діяльності. Підліток має не лише адаптуватися до соціальних норм і цінностей, що існують у його оточенні, але й інтегрувати їх у свою власну систему цінностей і знайти особистий спосіб їх реалізації [7].

Міжособистісне спілкування респондентів не обмежується лише взаємодією з дорослими, воно також включає взаємодію з однолітками. Взаємодія з однолітками має важливі відмінності від спілкування з дорослими. Вона є можливістю для підлітка випробувати себе, а через спілкування з дорослими він засвоює соціальні критерії оцінки, мотиви і цілі поведінки, а також способи аналізу реальності. Саме колектив однолітків відіграє важливу роль у формуванні особистості підлітка, оскільки в процесі спілкування з ними

він постійно стикається з необхідністю застосовувати на практиці засвоєні соціальні норми [38, с. 47].

Спілкування в групі однолітків має великий вплив на особистісний розвиток підлітка. Те, як він спілкується з однолітками та який статус займає в групі, безпосередньо впливає на його емоційний комфорт, почуття задоволення та розуміння норм стосунків у колективі. Індивідуально-групові взаємодії мають велике значення в будь-якому віці, але особливо критичними вони є в підлітковому віці, коли починається формування особистості і коли авторитет групи поступово заміщає авторитет батьків [6, с. 52].

Підлітковий вік відзначається активним процесом формування власних переконань через порівняння своєї думки з думками однолітків. Для респондентів участь у спілкуванні є важливою цінністю, оскільки саме через це вони починають усвідомлювати свою індивідуальність і створювати уявлення про себе та навколишній світ. Спілкування з однолітками є важливим каналом отримання специфічної інформації та створює особливий тип стосунків. Рівність між дітьми робить таку взаємодію привабливою для респондентів, оскільки це відповідає їхнім уявленням про власну дорослість.

Початок підліткового віку характеризується змінами, які визначають схожі потреби, прагнення та переживання в стосунках з дорослими та однолітками, що сприяє глибшому розвитку взаємин у колі однолітків. Порівняно з дорослими, цінності, які формуються у респондентів, легше сприймаються їхніми ровесниками. Спілкування з дорослими не здатне повністю замінити взаємодію з однолітками. Почуття приналежності до групи та дружні стосунки забезпечують емоційний комфорт та стабільність.

У підлітковому віці потреба в спілкуванні стає більш гострою. Спілкування для респондентів стає самоціллю, через яку вони реалізують свої інтереси та формують уявлення про себе і навколишній світ. Підлітковий вік характеризується прагненням порівнювати свої переконання з думками однолітків, що сприяє розвитку власної думки.

Важливо підкреслити, що спілкування має значний вплив на формування особистості підлітка. Воно не обмежується лише обміном інформацією (як, наприклад, у стосунках між учнем і вчителем), а включає взаємодію та взаємний вплив. Для респондентів спілкування є не лише інтелектуальним процесом, але й емоційним і фізичним досвідом.

Однією з основних тенденцій перехідного віку є зміна орієнтації спілкування від дорослих, таких як батьки чи вчителі, до однолітків, які мають подібний соціальний статус. Цей перехід може бути поступовим або різким, і виявляється по-різному в різних сферах діяльності, де престиж старших і однолітків може сильно відрізнятись [24, с. 88].

Під час переходу в підлітковий вік змінюється сприйняття таких понять, як «усамітнення» і «одинокість». Якщо для маленьких дітей ці терміни асоціюються з фізичною відсутністю інших («нікого поруч»), то підлітки надають їм більш глибокий психологічний зміст, пов'язуючи їх як з негативними, так і з позитивними емоціями. Чим більше підліток стає самостійним і цілеспрямованим, тим сильніше його потреба в особистому просторі. Однак поряд із приємним усамітненням існує й болісна самотність - стан емоційної ізоляції, що супроводжується відчуттям незадоволеної потреби в спілкуванні та людських зв'язках [52, с. 53].

М.С. Коган підкреслює, що для респондентів спілкування є основною діяльністю. Потреба в належності до соціальної групи для багатьох дітей стає настільки сильною, що вони не можуть перебувати наодинці, навіть протягом короткого часу, якщо не є частиною якої-небудь компанії. Ця потреба найбільш виражена серед хлопців.

Спілкування у дівчаток виглядає більш пасивним, але водночас більш дружнім і вибіркоvim. За результатами психологічних досліджень, хлопці зазвичай починають взаємодіяти між собою і поступово формують позитивні стосунки через спільні ігри та діяльність. Дівчата ж, навпаки, частіше обирають контакти з тими, хто їм подобається, а сам зміст спільних занять є для них менш важливим. З самого дитинства хлопці схильні до більш

інтенсивного спілкування, а дівчата - до більш інтимних взаємодій. Хлопці зазвичай грають великими групами, тоді як дівчата віддають перевагу більш дрібним компаніям.

Отже, міжособистісне спілкування респондентів не обмежується лише взаємодією з дорослими, але також включає значну роль у спілкуванні з однолітками. Це дві суттєві різні сфери впливу на формування особистості підлітка. Взаємодія з однолітками є способом випробувати себе в особистісному контексті, тоді як спілкування з дорослими дозволяє підліткам засвоїти соціально важливі норми, цілі та мотиви поведінки, а також способи аналізу навколишнього світу та прийняття рішень. Колектив однолітків, з яким взаємодіє підліток, істотно впливає на його розвиток. Саме в такому контексті підлітки постійно стикаються з необхідністю практичного застосування норм поведінки, яких вони навчилися [31,с .65].

У молодіжному середовищі насильницьке спілкування часто виступає способом самоствердження, інструментом побудови статусу або реакцією на фрустрацію. Молоді люди, перебуваючи в ситуації невизначеності, пошуку себе, схильні до радикальних або експресивних форм поведінки, у тому числі в комунікації. Соціальні мережі та цифрове середовище створюють ілюзію безкарності за агресивні висловлювання, сприяючи формуванню мови ворожнечі, кібербулінгу та емоційної жорстокості. Це посилює загальну агресивність спілкування, знижує рівень емпатії та нівелює потребу в культурі діалогу.

Особливістю насильницького спілкування серед молоді є його нерелексивний характер. Багато молодих людей не усвідомлюють, що їхнє спілкування має насильницькі ознаки, оскільки вони виростили в умовах, де домінує модель комунікації «сила – слабкість», «перемога – поразка», а не співпраця. Стереотипи гендерного, етнічного, соціального або економічного характеру також підтримують агресивну риторику, формуючи поділ на «своїх» і «чужих», що додатково ускладнює комунікативну взаємодію.

У контексті соціальної роботи з молоддю важливим є не лише констатація наявності насильницьких форм комунікації, а й усвідомлення їхніх причин і механізмів відтворення. Дослідники виокремлюють кілька ключових механізмів, що сприяють закріпленню насильницького стилю спілкування: міжособистісні конфлікти без адекватного вирішення, наслідування поведінки батьків або авторитетних осіб, медіа-вплив, відсутність навичок асертивної поведінки, емоційне вигорання та психологічна вразливість [29, с. 77].

Для соціальної роботи важливо враховувати, що насильницьке спілкування може мати як індивідуальний, так і груповий характер. У молодіжному середовищі формуються мікрогрупи, де агресивна комунікація виступає нормою, а ті, хто дотримується принципів поваги й ненасильства, стають маргіналізованими. Саме тому профілактика повинна охоплювати не лише окремих осіб, а й мати комплексний, середовищний характер.

Варто наголосити, що сучасна наука розглядає насильницьке спілкування не лише як комунікативну проблему, а як симптом глибших соціальних і психологічних порушень. Йдеться про дефіцит базової безпеки, недовіру до соціального світу, низький рівень самооцінки, неспроможність побудови партнерських стосунків. Усе це вимагає комплексного підходу, що поєднує освітні, психологічні, культурні та соціальні інструменти, орієнтовані на формування ненасильницької комунікації як соціальної норми.

З огляду на вищезазначене, можна виокремити кілька ключових ознак насильницького спілкування в молодіжному середовищі: емоційна інтенсивність; відсутність здатності до конструктивного діалогу; тенденція до звинувачення, знецінення та домінування; зневажання особистісних кордонів; часте використання сарказму, слів-претензій, емоційної маніпуляції; відсутність прагнення до взаєморозуміння. Усі ці характеристики формують підґрунтя для подальших конфліктів, деструктивних моделей поведінки та втрати довіри до соціального середовища.

Також необхідно відзначити, що феномен насильницького спілкування тісно пов'язаний із культурною та освітньою політикою суспільства. Наявність

або відсутність виховання культури діалогу, емоційної компетентності, поваги до іншого напрями формує здатність особистості до ненасильницької взаємодії. Тому проблема насильницького спілкування повинна розглядатися в контексті загальної стратегії соціального виховання молоді, яка передбачає розвиток гуманістичних цінностей, навичок емпатії, терпимості, критичного мислення.

На підставі аналізу наукових джерел можна зробити висновок, що поняття насильницького спілкування охоплює широкий спектр явищ, що виходять за межі суто вербальної агресії. Це - система поведінкових патернів, яка відтворює насильницьке ставлення до іншої людини через комунікацію. Воно може бути як відкритим і прямим, так і прихованим, завуальованим під нібито жарт або турботу, але завжди має руйнівний вплив на психоемоційний стан особистості. Насильницьке спілкування у молодіжному середовищі - це не лише проблема конкретної взаємодії, а й соціальний симптом, що вимагає комплексного дослідження та системного втручання, у тому числі через засоби культури й мистецтва [51 ,с. 79].

Отже, у межах соціальної роботи особливого значення набуває профілактика насильницького спілкування, яка має бути спрямована не лише на індивідуальну поведінкову корекцію, а й на зміну культурного середовища, у якому формується молодь. У цьому контексті перспективними є арт-практики як методи розвитку емоційної чутливості, соціальної свідомості та діалогічного мислення, що буде розглянуто в наступних підрозділах цієї роботи.

1.2 Причини та наслідки агресивної комунікації серед молоді

Агресивна комунікація серед молоді є соціально-психологічним феноменом, що проявляється в агресивних, принизливих, саркастичних або ворожих формах взаємодії, які порушують принципи поваги, толерантності та гідності іншої особи. Вона може мати як явний, так і прихований характер,

охоплюючи вербальні, невербальні й паралінгвістичні засоби спілкування. У молодіжному середовищі агресивне спілкування дедалі частіше виступає не лише засобом вираження негативних емоцій, а й способом самоствердження, зняття внутрішньої напруги чи реакцією на фрустраційні обставини. Для ефективної профілактики цього явища необхідно глибоко розуміти причини його виникнення та потенційні наслідки як для окремої особи, так і для соціального оточення [16, с. 88].

Причини агресивної комунікації в молодіжному середовищі є багатофакторними та взаємопов'язаними. У науковій літературі виокремлюють індивідуальні, міжособистісні, соціально-психологічні та культурно-середовищні чинники, що сприяють формуванню агресивного стилю спілкування. Серед індивідуальних факторів одне з провідних місць займає недостатній рівень розвитку емоційного інтелекту, що передбачає невміння ідентифікувати, осмислювати й регулювати власні емоції та враховувати емоційні стани інших. Молоді люди, які не володіють такими навичками, частіше демонструють імпульсивність, емоційну нестабільність, схильність до різких реакцій, що й зумовлює агресивність у спілкуванні.

Важливим індивідуальним чинником є особистий досвід переживання агресії або насильства. Дослідження показують, що молодь, яка зростала в умовах авторитарного або конфліктного стилю виховання, часто засвоює відповідні моделі поведінки й відтворює їх у власній комунікації. Психологічна травматизація в дитячому або підлітковому віці, емоційна депривація, відсутність підтримки та безпечного середовища також формують базову агресивність як захисний механізм. У таких випадках агресивне спілкування не є проявом сили, а радше способом виживання або маскуванню внутрішньої вразливості.

Насильницьке спілкування є складним і багатогранним феноменом, що виявляється у взаємодії між людьми через використання агресії, маніпуляцій чи психологічного тиску. Така форма комунікації часто виникає під впливом високої тривожності, коли людина прагне контролювати ситуацію чи інших

людей, але через це стикається з соціальним осудом або навіть покаранням. В залежності від ситуації, особи, які зазвичай не проявляють агресії, можуть вести себе вражаюче агресивно, тоді як ті, хто схильний до ворожості, можуть залишатися стриманими.

В основі насильницького спілкування лежить мотивація, що корениться в негативних емоціях - гніві, помсті, страху, провині, ворожості. Такі емоції можуть призводити до фізичних або вербальних атак, вандалізму чи інших деструктивних дій. Важливо зазначити, що одні й ті ж емоції можуть по-різному впливати на різних людей і змінювати свою силу залежно від обставин. Це може призвести до зміни сприйняття реальності - від позитивного до негативного, і відповідно, на основі цього, змінюється і поведінка людини, що стає більш або менш адекватною [24 ,с. 56].

Залежно від індивідуальних особливостей особи, зокрема її емоційної стійкості, буде варіюватися частота проявів насильницького спілкування. Діти та підлітки, зокрема, реагують на зовнішні події залежно від того, наскільки їхні емоційні пороги відповідають віковим і культурним нормам. Важливо, щоб ці емоційно-поведінкові реакції відображалися в здорових формах взаємодії та не спричиняли агресії чи насильства, що можуть мати руйнівні наслідки як для особистості, так і для соціуму в цілому.

Насильницьке спілкування часто пов'язане з певними психологічними характеристиками особистості, зокрема з рівнем самооцінки. Існує чітка тенденція: чим вищий рівень самооцінки у людини, тим більше шансів на прояв агресії в різних формах. Це може стосуватися не лише фізичної агресії, а й емоційної ворожості або маніпуляцій. Важливо звернути увагу на те, що для повного розуміння агресивної поведінки необхідно враховувати не лише самооцінку індивіда, а й те, як ця оцінка співвідноситься з оцінками оточуючих - зокрема, значущих осіб, таких як батьки, вчителі чи однолітки. Якщо людина відчуває, що її самооцінка не знаходить підтримки в оточуючих, це може призвести до депресивних станів, а також до фрустрації, коли вона не відчуває себе визнаною та поважаною. Цей дисонанс може значно посилити прояви

агресії, оскільки людина намагається компенсувати внутрішнє невдоволення зовнішнім проявом насильства.

Однією з форм насильницького спілкування є аутоагресія - агресія, спрямована проти себе. Це форма саморуйнівної поведінки, яка може мати серйозні наслідки для психологічного стану людини, навіть якщо вона не проявляє явних психічних розладів. Важливо зазначити, що аутоагресія не обмежується лише клінічними випадками і може виявлятися в різних формах, які шкодять особистості та її емоційному здоров'ю [39, с. 85].

Насильницьке спілкування, як і агресивна поведінка, не є результатом лише внутрішніх, генетичних факторів. Це також наслідок недоліків у вихованні, помилок у взаємодії з оточенням, що призводять до розвитку агресивних рис. Для глибокого розуміння причин і механізмів агресії проводяться різні дослідження, які можна класифікувати на біологічні, соціальні та психологічні. Біологічні дослідження акцентують увагу на змінах у хімічних процесах мозку, що пов'язані з агресією, соціологи розглядають процеси соціалізації і навчання агресивній поведінці, а психологи досліджують механізми, які можуть підсилювати агресивні реакції в особистості.

Таблиця 1.1.

Порівняльна таблиця теоретичних пояснень проявів агресивного спілкування

Теоретичний підхід	Представники	Розуміння поняття агресії
Біологічне пояснення		
Етологія	К. Лоренц, Мумендей	Внутрішня енергія
Соціобіологія	Дарвін, Дейлі і Уілсон, Басс і Шейклфорд	Продукт еволюції
Генетика поведінки	Майлз і Кері, Ди Лаппа і Готтесман	Спадкоємна схильність
Психологічні пояснення		

Психоаналіз	З. Фрейд, А. Адлер, Г. Маркузе	Інстинкт руйнування
Фрустраційна теорія агресії	Маркус-Ньюхалл, Педерсен, Карлсон і Міллер, Л. Берковіц і Ле Паж	Цілеспрямоване спілкування
Когнітивний неосоціанізм	Л. Берковіц	Реакція на негативні емоції
Модель переносу збудження	Шехтер, Зілманн	Реакція нейронального збудження
Соціально-когнітивний підхід	Хьюсманн, Гуерра, Ерон	Функція переробки інформації
Теорія навчання	А. Бандура	Результат навчання через підкріплення й наслідування
Модель соціальної взаємодії	Тедеші й Фелсон, Андерсон	Результат процесу прийняття рішень

Насильницьке спілкування виявляється через різні форми агресії, такі як фізична та вербальна агресія, пряма і непрямая агресія, активна чи пасивна, ворожість та інші прояви. Різні дослідники агресії визначають типи і форми насильницького спілкування, враховуючи контекст і індивідуальні особливості особистості. Наприклад, Л.М. Семенюк, аналізуючи документи, бесіди з батьками і вчителями, ставлення респондентів до однолітків та дорослих, а також особливості їх поведінки, дійшов висновку, що підлітки можуть бути поділені на кілька груп залежно від їхніх потреб і цінностей [18 ,с. 36]:

1. Підлітки з деформованими цінностями та аморальними поглядами, для яких характерний егоїзм, байдужість до інших, цинізм та

грубість. В їх поведінці домінує фізична агресія, і вони борються за власне благополуччя, не зважаючи на інших.

2. Підлітки, які мають деформовані потреби, але ще зберігають певне коло інтересів. Вони схильні до індивідуалізму і готові використовувати фізичну силу для досягнення своїх цілей, але лише у ситуаціях, коли вони відчують свою перевагу.

3. Підлітки, у яких потреби суперечать загальноприйнятим нормам, мають обмежене коло інтересів і схильні до брехливості. У їх поведінці переважає непрямая та вербальна агресія.

4. Підлітки, які мають обмежене коло інтересів та характеризуються низьким рівнем соціалізації. Вони можуть бути млявими, недовірливими і мстивими.

Негативні умови в родині, напружена атмосфера в сім'ї можуть сприяти розвитку відчуженості, грубості та агресивності у респондентів. Такі умови створюють передумови для проявів непокори та насильства. Коли підліток розвиває самосвідомість, часто виникають внутрішні протиріччя, які стосуються не лише зовнішнього світу, а й самого себе. Комбінація несприятливих фізичних, психологічних та соціальних факторів призводить до спотвореного сприйняття навколишнього світу та негативних емоційних реакцій на нього, що часто проявляється через агресивну поведінку [7, с. 18].

Насильницьке спілкування часто пов'язане з особистісними рисами, такими як дратівливість і емоційна чутливість, які можуть сприяти проявам агресії. Дратівливість визначається як схильність швидко реагувати на найменші провокації, а емоційна чутливість - як постійне відчуття незадоволення або розчарування, навіть з приводу незначних ситуацій. Обидві ці риси вивчені в дослідженнях Капрара, Ренці, Альчіні та інших авторів, які довели їх зв'язок з агресивною поведінкою.

П.Г. Бельський намагався класифікувати респондентів, які проявляють агресивну поведінку, відповідно до їх мотиваційних аспектів. Він виділяв респондентів, які прагнуть задовольнити свої основні потреби, а також

слабких дітей, що піддаються впливу або маніпуляціям з боку інших. Цей підхід дозволяє краще зрозуміти, чому деякі підлітки вдаються до насильницьких форм взаємодії.

І.А. Невський, в свою чергу, зазначає три основні типи важких респондентів: з педагогічною занедбаністю, з соціальною занедбаністю (етично спотвореними) і з крайньою соціальною занедбаністю. Ці категорії респондентів схильні до негативних форм спілкування, що включають насильницькі елементи.

Що стосується гендерних аспектів агресії, то існують суттєві відмінності у поведінці хлопців і дівчат-респондентів. Агресія хлопців часто є відповіддю на соціальні очікування та необхідність підтвердження своєї чоловічої ідентичності. Вони можуть демонструвати агресивні реакції в стресових ситуаціях, проте з віком їх агресивність зазвичай зменшується. Натомість дівчата-підлітки проявляють агресію як відповідь на соціальні уявлення про жіночу роль і розвиток особистості. Вони більш схильні до агресивних реакцій, особливо в ситуаціях розчарування чи соціального тиску [25 ,с. 33].

Серед факторів, що впливають на прояв агресії, можна виділити індивідуальні чинники, такі як психофізіологічні передумови до асоціальної поведінки, що гальмують соціалізацію, а також психолого-педагогічні аспекти, пов'язані з дефектами виховання в сім'ї або в школі. Соціально-психологічний фактор також має велике значення, адже він розкриває негативні характеристики взаємодії підлітка з його найближчим оточенням. Крім того, соціальні та економічні умови життя в суспільстві також можуть сприяти розвитку насильницьких форм спілкування.

Процес соціалізації респондентів часто супроводжується зміною ціннісних орієнтирів, особливо стосовно батьків і вчителів, на користь спілкування з однолітками. Це призводить до того, що в межах соціального середовища підлітки починають імітувати моделі поведінки, які найбільш поширені серед їхнього оточення. Якщо в цьому середовищі переважають агресивні тенденції, підлітки можуть сприймати агресивне спілкування як

норму і почати застосовувати такі ж методи взаємодії. В індивідуальному плані агресивна поведінка респондентів може бути зумовлена різними психологічними та біологічними факторами, такими як тривожність, схильність до злісного сприйняття інших, емоційна вразливість, нетерплячість, а також відсутність внутрішнього контролю чи надмірне самозаперечення [18 ,с .60].

Американські психологи П. Вацлавик, Д. Бівін і Д. Джексон у своїй книзі "Прагматика людського спілкування" виділяють кілька основних характеристик міжособистісного спілкування, які можуть бути важливими для розуміння насильницьких форм комунікації:

1. Неминучість спілкування - кожен є частиною комунікації, навіть якщо не бажає брати в ній участь. Навіть відмова від спілкування може спричинити певну реакцію оточуючих і змінити динаміку взаємодії.

2. Обмеженість спілкування - кожне повідомлення має свій вплив на психіку і сприйняття реальності інших людей. Спілкування може викликати зміни у світосприйнятті, що особливо помітно в контексті агресивного впливу.

3. Подвійність спілкування - під час взаємодії учасники не тільки обмінюються інформацією, а й встановлюють соціальні ролі, визначають міжособистісні стосунки, які можуть бути агресивними чи маніпулятивними, в залежності від контексту спілкування.

4. Взаємоадаптація учасників - для успішної комунікації необхідне узгодження різних способів сприйняття і передачі інформації, включаючи вербальні та невербальні сигнали. Агресивне спілкування часто базується на здатності маніпулювати цими сигналами, щоб досягти певної мети.

5. Пунктуація подій - кожен учасник взаємодії надає своєму сприйняттю подій певну логіку і порядок. Непорозуміння в цьому процесі може призвести до конфліктів, зокрема, якщо один з учасників сприймає події через призму агресії чи недовіри.

6. Симетрія і комплементарність - спілкування може бути або симетричним, коли обидва учасники взаємодіють як рівні, або

комплементарним, коли один з учасників домінує, а інший підпорядковується. У випадку насильницького спілкування часто спостерігається комплементарність, де одна сторона використовує агресію для контролю над іншою.

Ці характеристики допомагають зрозуміти, як насильницьке спілкування може розвиватися в соціумі, де агресивні моделі поведінки підтримуються та підкріплюються соціальними і психологічними чинниками.

Період підліткового віку є важливим етапом у життєвому шляху, коли вибір способу життя безпосередньо впливає на процес адаптації до соціальних змін. Міжособистісне спілкування є одним з основних чинників, що визначають гармонійність розвитку особистості в цей період. У підлітковому віці міжособистісна комунікація стає важливим процесом формування емоційних зв'язків, взаємного пізнання та поведінкових реакцій між однолітками та іншими людьми. Це складний процес, який включає емоційну, когнітивну і поведінкову складові [24 ,с. 54].

Міжособистісне спілкування респондентів має свою структуру, яка визначається зовнішніми і внутрішніми чинниками. Зовнішні фактори включають соціальне середовище, умови життя та взаємодію з іншими людьми, які надають можливість для спілкування. Ці фактори можуть проявлятися в різних середовищах: природному, антропогенному, соціальному, психосоціальному чи культурному. Зокрема, соціальні умови та культурні аспекти можуть сприяти розвитку агресивних чи насильницьких форм комунікації в середовищі респондентів, коли серед них панує напруга, конфлікти чи непорозуміння.

Внутрішні чинники міжособистісного спілкування респондентів складаються з суб'єктивних умов, які визначають індивідуальність кожного. Це можуть бути фізіологічні характеристики (стать, здоров'я, індивідуальні морфологічні особливості), а також психологічні фактори, такі як особливості нервової системи, емоційної стабільності та здатність до самоконтролю. Крім того, соціальний статус, інтереси та діяльність респондентів також відіграють

важливу роль у формуванні стилю їх комунікації. Психологічні характеристики, такі як рівень когнітивних та комунікативних здібностей, можуть безпосередньо впливати на те, як підліток взаємодіє з іншими людьми, і визначати, чи буде його спілкування конструктивним чи насильницьким.

Формування міжособистісних стосунків у підлітковому віці залежить від багатьох чинників, серед яких важливими є соціальне середовище, взаємодія підлітка з батьками, а також їхні стосунки між собою. Підлітковий період зазвичай супроводжується високим рівнем конфліктності. Фізіологічні зміни, пов'язані зі статевим дозріванням, тісно переплітаються з психологічним розвитком, що робить цей період критичним для підлітка. Зміни, які відбуваються в головному мозку, супроводжуються складним переходом від дитячого до дорослого стану, що часто веде до напруженості у спілкуванні та поведінці [32, с. 60].

Підлітковий вік характеризується підвищеною емоційною збудливістю, нестабільністю поведінки та емоцій, а також низьким рівнем самоконтролю, що часто призводить до агресії та конфліктів. Ці особливості визначають поведінку респондентів і, зокрема, можуть бути причиною насильницького спілкування. Різні обставини зовнішнього середовища, в яких розвивається підліток, можуть значно впливати на інтенсивність цих проявів.

У зв'язку з цим виникає потреба в дослідженні рівнів конфліктності серед респондентів та розробці індивідуальних і групових стратегій, спрямованих на зниження агресії та конфліктних ситуацій у їхній поведінці. Стратегії для пом'якшення насильницького спілкування включають створення здорового емоційного клімату в сім'ї, школі та інших соціальних групах, а також навчання респондентів навичкам управління емоціями та конструктивного вирішення конфліктів.

На міжособистісному рівні причиною агресивної комунікації виступає дефіцит конструктивних навичок розв'язання конфліктів. Молоді люди часто не володіють знаннями та досвідом ненасильницької комунікації, не розуміють цінності діалогу, компромісу, асертивності. Унаслідок цього навіть незначні

суперечки можуть переростати у вербальні конфлікти, наповнені агресією, звинуваченнями, емоційним тиском. Особливо гостро це проявляється в молодіжному середовищі, де соціальна ієрархія ще не стабілізувалась, а прагнення до самоствердження є домінантною мотивацією.

Соціально-психологічні чинники включають вплив групових норм, очікувань, статусу й тиску. Молодіжні групи, особливо неформальні або онлайн-спільноти, часто формують специфічну культуру комунікації, де агресія сприймається як прийнятна або навіть бажана форма поведінки. У таких контекстах агресивна комунікація стає засобом підвищення статусу, засвідчення сили або належності до певної спільноти. Водночас молоді люди, які не приймають ці норми, ризикують бути відкинутими або ізольованими, що спонукає їх до імітації агресивної поведінки для збереження соціального контакту [17, с. 53].

Культурно-середовищні чинники включають вплив засобів масової інформації, соціальних мереж, відеоігор, музики та кіно, в яких агресивна поведінка часто романтизується, нормалізується або навіть глорифікується. Образи «успішного героя», який розв'язує проблеми силовим шляхом, популярні в масовій культурі, підсилюють ідею допустимості агресії як життєвої стратегії. Також важливою є нестача позитивних рольових моделей у публічному просторі, які демонстрували б приклади ненасильницької комунікації, емоційної чутливості, вміння вирішувати конфлікти через діалог.

Агресивне спілкування в молодіжному середовищі може проявлятися як у прямій формі - через конфлікти, зневагу, публічні образи, так і в латентній - через ігнорування, насмішки, виключення з комунікації, психологічний тиск. І в обох випадках наслідки є глибоко деструктивними. Насамперед страждає психоемоційний стан особистості. Молоді люди, які зазнають агресії або самі є агресорами, мають підвищений рівень тривожності, депресивності, порушення сну, знижену самооцінку. У деяких випадках це може призводити до саморуйнівної поведінки, соціальної ізоляції, суїцидальних думок.

Соціальні наслідки агресивної комунікації виявляються у формуванні атмосфери недовіри, ворожнечі, поляризації в молодіжному середовищі. Це ускладнює формування здорових соціальних зв'язків, партнерських стосунків, сприяє зростанню конфліктності у колективах, деструктивно впливає на навчальний процес, знижує ефективність командної роботи. У довготривалій перспективі агресивне спілкування може призводити до маргіналізації окремих груп молоді, формування субкультур ненависті, радикалізації поглядів і навіть насильницьких форм протесту.

Ще одним важливим наслідком є зниження здатності до саморефлексії та емоційного розвитку. Постійне перебування в середовищі, де домінує агресія, формує звичку до реактивної поведінки, знижує здатність до емоційного аналізу, співпереживання, розуміння перспективи іншого. У молоді особистості не формуються необхідні соціальні навички, що унеможлиблює повноцінну адаптацію в дорослому житті, особливо в професійному та міжособистісному середовищі [24 ,с. 80].

Негативного впливу зазнає і загальна культура комунікації в суспільстві. Якщо агресивне спілкування не отримує належного осуду або корекції, воно поступово закріплюється як соціальна норма. Це створює середовище, в якому діалог замінюється суперечкою, аргументи - образами, а взаємоповага - демонстрацією сили. У такому контексті молоді люди втрачають віру у справедливість, гуманізм, конструктивність соціальних відносин.

В умовах глобалізації, цифровізації та соціальної нестабільності зростає потреба у формуванні нових підходів до взаємодії з молоддю. Одним із таких напрямів є використання мистецтва як соціального інструменту, що дозволяє в безпечній формі осмислити власні емоції, переживання, конфлікти та соціальні ролі. Через художнє самовираження молодь може отримати альтернативний досвід спілкування, побудований не на конкуренції та зневазі, а на співпраці, емпатії та рефлексії. Застосування мистецьких практик у профілактичній діяльності дозволяє активізувати внутрішній ресурс особистості, сформувати

позитивні комунікативні настанови, а також створити простір для позитивного соціального досвіду, що є особливо важливим у період юнацького становлення.

У наступному розділі буде представлено діагностику рівня агресивного спілкування серед молоді, а також вивчено їхнє ставлення до сучасного мистецтва як можливого ресурсу подолання деструктивних форм комунікації. Це дозволить емпірично підтвердити або спростувати виявлені теоретичні закономірності та закласти підґрунтя для розробки ефективних профілактичних програм.

1.3 Сучасне мистецтво як засіб соціального впливу, сутність, форми, можливості

У сучасних умовах соціальних трансформацій, криз і викликів, пов'язаних із динамікою молодіжного середовища, мистецтво дедалі частіше розглядається не лише як естетичне явище, а й як потужний інструмент соціального впливу, виховання та трансформації свідомості. Особливу роль у цьому процесі відіграє сучасне мистецтво, яке за своєю суттю є чутливою реакцією на події суспільного життя, формою рефлексії соціальної реальності та каналом комунікації між особистістю та світом [31 ,с. 65].

Сучасне мистецтво - це множинність форм художнього висловлення, що включає як традиційні засоби (живопис, графіка, музика, театр), так і новітні формати (інсталяції, перформанси, відеоарт, стріт-арт, цифрове мистецтво, інтерактивні мультимедійні практики). Воно характеризується відкритістю до інтерпретацій, контекстуальністю, часто критичним або провокаційним змістом, спрямованим на осмислення соціальних проблем, зокрема таких, як насильство, дискримінація, нерівність, конфлікти в комунікації. Саме завдяки цій гнучкості сучасне мистецтво стає ефективним засобом формування соціальної свідомості, впливу на емоційну сферу та трансформації міжособистісних відносин.

У контексті соціальної роботи сучасне мистецтво може виконувати низку важливих функцій. Насамперед, це комунікативна функція, яка дозволяє молоді вільно виражати свої думки, переживання, емоції, страхи та прагнення. Через мистецьку діяльність молоді люди отримують можливість говорити про особисте - часто те, що важко висловити словами - і бути почутими без осуду. Це особливо важливо в ситуаціях, коли вони зазнають агресії або самі схильні до агресивної комунікації через емоційне напруження чи невміння інакше взаємодіяти зі світом.

Другою важливою функцією є рефлексивна. Мистецтво стимулює самоаналіз, внутрішню роботу особистості, розвиток здатності бачити причинно-наслідкові зв'язки у власних вчинках, оцінювати свою поведінку в контексті соціальних норм і цінностей. Саме через створення або споглядання мистецьких образів молодь починає переосмислювати власні погляди на насильство, агресію, комунікацію, відкриває альтернативні способи реагування на конфліктні ситуації [42, с. 70].

Суттєве значення має і терапевтична функція мистецтва. Воно слугує засобом зниження психоемоційної напруги, подолання внутрішніх конфліктів, відновлення психологічної рівноваги. Особливо ефективними у цьому контексті є арт-терапевтичні практики, що використовують образотворче мистецтво, музикотерапію, драматерапію, танець-рухову терапію, методи казкотерапії, які допомагають молоді безпечно досліджувати власні емоції, вчитися розпізнавати й виражати їх у конструктивний спосіб.

З позицій соціального впливу сучасне мистецтво здатне виконувати освітню функцію, пов'язану з поширенням ідей толерантності, поваги до людської гідності, плюралізму, культурного розмаїття, ненасильницької комунікації. Через участь у проєктах соціального мистецтва молодь отримує знання та досвід, що сприяють формуванню свідомого ставлення до соціальних проблем та власної відповідальності в їх подоланні. Мистецтво не просто навчає, воно викликає емоційну реакцію, створює умови для переживання, отже, має глибший вплив, ніж традиційні форми навчання.

У останніх публікаціях все частіше підкреслюється значення мистецтва в профілактичній діяльності та соціально-педагогічній роботі загалом. Ю. Клименко піднімає питання інтеграції наукових і творчих аспектів у професійну діяльність соціального працівника, вказуючи на необхідність їх поєднання для досягнення максимальних результатів у роботі. О. Кравченко та І. Молоченко звертають увагу на силу мистецтва в зміні життя людей, зокрема осіб з інвалідністю [18, с. 54].

І. Олійник та Ю. Шевченко розглядають арт-терапію як інноваційний метод, що активно використовується у соціальній роботі для підтримки клієнтів. Л. Москальова та Л. Єрьоміна підкреслюють, що застосування арт-технік у роботі з родинами є новим напрямом соціальної роботи, спрямованим на профілактику, діагностику та корекцію сприйняття родинних функцій і формування цінностей, пов'язаних із родиною та її здобутками [13, с. 66].

Арт-терапія і арт-техніки також досліджуються як методи зменшення агресії та вирішення інших проблем респондентів. Ці дослідження проводяться з різних наукових точок зору, підкреслюючи міждисциплінарний підхід. Наприклад, Л. Подкоритова і О. Гоя проводили емпіричне дослідження агресивної поведінки респондентів і впровадження програми з арт-терапії для боротьби з агресивністю. Т. Дзюба описує методи корекції агресії респондентів за допомогою арт-терапії, а О. Грек досліджує використання арт-терапії в роботі з підлітками з неповних сімей в умовах рекреації. Наукові дослідження А. Сенік зосереджені на психолого-педагогічних аспектах застосування арт-терапії в роботі з підлітками [18, с. 62].

Однією з найбільш перспективних форм у роботі з молоддю є соціальне або соціально орієнтоване мистецтво, яке передбачає залучення учасників до створення художнього продукту з метою впливу на суспільство. Прикладами таких практик можуть бути: проведення арт-фестивалів на тему ненасильства, створення муралів у громадах, які пережили конфлікти; відеопроєкти про культуру спілкування; театральні вистави-форуми, де розігруються типові конфліктні ситуації і пропонуються шляхи їх розв'язання. Такі заходи не лише

актуалізують проблему, а й залучають молодь до активного пошуку рішень, розвитку співучасті, емпатії, колективної відповідальності.

Сучасне мистецтво як засіб соціального впливу має низку особливостей, що забезпечують його ефективність у профілактиці насильницького спілкування. По-перше, воно адаптивне - легко інтегрується в різні соціальні контексти, може бути використане як у формальній, так і в неформальній освіті, у вуличному просторі, цифровому середовищі або в рамках інституційних програм. По-друге, воно інклюзивне, оскільки не потребує спеціальної підготовки - будь-яка молода людина може стати учасником мистецького процесу, незалежно від рівня здібностей, походження, соціального статусу. По-третє, воно інтерактивне, тобто створює зворотний зв'язок, формує відчуття залученості, посилює суб'єктну позицію молоді.

Особливе значення має й цифровий вимір сучасного мистецтва. У добу візуальної культури та цифрової комунікації особливо ефективними є такі форми, як відеоарт, цифрова ілюстрація, сторітелінг у соцмережах, віртуальні виставки, інтерактивні платформи, де молодь може як споживати, так і створювати контент [7, с. 28].

Таким чином, сучасне мистецтво має величезний потенціал як інструмент соціального впливу в роботі з молоддю, спрямованій на профілактику агресії та формування культури ненасильницького спілкування. Воно дає змогу не лише транслювати важливі соціальні меседжі, а й створювати емоційно насичений простір для самовираження, самопізнання, діалогу. Застосування мистецьких практик у соціальній роботі відкриває нові шляхи впливу на молодіжну аудиторію, базовані не на директивному вихованні, а на співтворенні, співучасті та гуманістичних принципах.

1.4 Теоретичне обґрунтування профілактики насильства через арт-практики у молодіжному середовищі

Профілактика насильницького спілкування в молодіжному середовищі є одним із пріоритетних завдань сучасної соціальної роботи, адже саме на етапі юнацького віку відбувається інтенсивне формування системи цінностей, моральних установок, комунікативних стратегій і моделей соціальної поведінки. Насильницька комунікація в підлітковому й молодіжному віці часто сприймається не як відхилення, а як прийнятна форма реагування на конфлікти, тиск або потребу самоствердження. Тому профілактика таких проявів вимагає інноваційних, ефективних і емоційно чутливих підходів. Одним із таких інструментів є використання арт-практик, що засновані на поєднанні творчої діяльності з елементами соціального впливу, рефлексії та емоційного розвитку [38, с. 61].

Теоретичне підґрунтя для впровадження мистецьких практик у профілактичну роботу з молоддю забезпечується кількома міждисциплінарними підходами: психологічним, педагогічним, культурологічним і соціально-практичним. Кожен із них розкриває окремі аспекти ефективності мистецтва як засобу впливу на особистість і соціальне середовище. У психологічному контексті мистецтво розглядається як засіб зниження емоційної напруги, розкриття внутрішнього світу особистості, опрацювання психотравмуючого досвіду та формування навичок емоційної регуляції. Згідно з поглядами К. Роджерса, творчість є одним із найважливіших каналів самовираження, що сприяє особистісному зростанню, самопізнанню та розвитку здатності до емпатії. Такі положення стали основою для створення напрямів арт-терапії, яка на сьогодні широко використовується в практиці психологічного консультування, соціальної роботи та освіти.

Педагогічні підходи підкреслюють значення мистецької діяльності як елементу виховання соціально зрілої особистості. Відповідно до гуманістичної педагогіки (К. Роджерс, Я. Корчак, Ш. Амонашвілі), мистецтво має здатність

не лише передавати знання й навички, а й формувати моральні орієнтири, чутливість до соціальної несправедливості, відповідальність за власну поведінку в суспільстві. Залучення до колективної творчості сприяє засвоєнню моделей кооперації, діалогу, поваги до іншої думки, що є фундаментальними принципами ненасильницької комунікації [14 ,с. 21].

Культурологічний підхід трактує мистецтво як універсальну мову, здатну долати бар'єри між людьми, формувати нові символи, сенси, ідентичності. У межах цього підходу розглядається феномен соціального мистецтва (social art), що виник наприкінці ХХ століття як відповідь художників і митців на зростання соціальної напруги, насильства, відчуження в суспільстві. У рамках соціального мистецтва учасники не лише спостерігають, а й залучаються до створення арт-об'єктів, інсталяцій, перформансів, які візуалізують суспільні проблеми й закликають до активної позиції, співпереживання, взаємодії. Це робить мистецтво інструментом соціального діалогу, де художній продукт стає приводом для колективного обговорення проблеми та пошуку рішень.

Сучасні дослідження доводять ефективність арт-практик як засобу профілактики агресивної поведінки, зниження рівня тривожності, підвищення самооцінки, покращення соціальної адаптації. Так, у працях українських і зарубіжних науковців (О. Безруких, І. Богданової, Л. Лопатіної, М. Шапіро, Е. Соколової, С. Белкіної) підкреслюється, що творчість позитивно впливає на розвиток емоційного інтелекту, соціальних навичок і формування конструктивної поведінки у конфліктних ситуаціях. Це свідчить про доцільність і перспективність впровадження арт-практик у профілактичну діяльність соціальних працівників, зокрема у сфері роботи з молоддю.

У контексті профілактики насильницького спілкування арт-практики сприяють вирішенню кількох важливих завдань. По-перше, вони дозволяють визначити та усвідомити проблеми в комунікації - через рефлексію власного досвіду, обговорення мистецьких творів, участь у театралізованих діях або створенні образів. По-друге, вони моделюють альтернативні сценарії поведінки, що особливо важливо для молоді, яка перебуває в пошуку власного

стилю взаємодії. По-третє, вони підсилюють мотивацію до саморозвитку та формують позитивну самооцінку, що знижує потребу в агресивному самоствердженні. Нарешті, вони створюють простір для діалогу, в якому молодь вчиться чути інших, висловлювати себе без приниження співрозмовника, бути відповідальною за свої слова та дії.

Загалом, теоретичне обґрунтування профілактики насильницького спілкування через мистецтво базується на розумінні творчої діяльності як глибоко інтегративного процесу, що поєднує емоційне, когнітивне та соціальне. Арт-практики не лише знижують рівень агресивності, а й створюють умови для формування гуманістичних моделей поведінки, які базуються на діалозі, взаємній повазі та співпраці. Їхня ефективність полягає в тому, що вони активізують внутрішній потенціал особистості, формують нові ціннісні орієнтири й забезпечують переживання позитивного досвіду взаємодії в безпечному й підтримувальному середовищі [41 ,с. 55].

Отже, у контексті соціальної роботи з молоддю арт-практики доцільно розглядати як важливий інструмент профілактики насильницької комунікації. Їхнє впровадження дозволяє поєднати творчість і соціальне навчання, розвивати емоційну грамотність, емпатію, рефлексію та культуру діалогу, що є критично важливими для формування безпечного й толерантного молодіжного середовища. У наступному розділі буде представлено практичну реалізацію цих ідей у рамках профілактичної програми, що була апробована у молодіжному колективі.

Одним із ключових факторів, що впливає на розвиток насильницького спілкування, є соціальне середовище, в якому перебуває підліток. На початку підліткового віку найближче оточення складається з друзів та однолітків, а також з представників старшого покоління, таких як батьки та вчителі. Оцінка поведінки, емоційні реакції, а також набута чи навіяна негативна чи позитивна установка значною мірою формуються в родині та школі, де підліток проводить значну частину часу, взаємодіючи як в очному, так і в онлайн середовищі.

Для профілактики агресії та насильницького спілкування важливе значення має соціально-педагогічна діяльність. Профілактика агресивності в підлітковому віці передбачає комплекс заходів, спрямованих на запобігання, обмеження і коригування агресивної поведінки в соціальному середовищі. Це включає не лише розпізнавання та усунення факторів, що сприяють агресії, але й активне створення умов для розвитку конструктивного і безпечного спілкування серед респондентів [24 ,с. 68].

Арт-терапія є одним із методів, що має значний потенціал для роботи з підлітками, зокрема в умовах кризових ситуацій або бойових дій. Вона допомагає долати психологічний опір і створювати безпечний простір для внутрішнього самопізнання і самоцілення. Використання арт-терапії сприяє реконструкції важких подій за допомогою творчих засобів, таких як музика, фарба або асоціативні карти, що активує внутрішні ресурси підлітка та стимулює процеси подолання труднощів.

Арт-терапія є універсальним методом, який підходить для різних емоційних і психологічних станів, включаючи депресивні стани, травми, стрес або посттравматичний стресовий розлад. Вона дозволяє працювати як з внутрішніми психологічними проблемами, так і з соціальними аспектами життя, поліпшуючи взаємодію в родині, школі чи серед друзів. Крім того, арт-терапія є найбільш м'яким і безпечним методом, що зменшує ризик завдання шкоди пацієнту.

Застосування арт-терапії має не лише терапевтичний, але й превентивний ефект, оскільки стимулює позитивні емоції, творчий процес та відчуття досягнень. Вона допомагає підліткам трансформувати травмуючі ситуації, зокрема пережиті під час воєнних конфліктів, через творчі практики, що надає можливість усвідомити і перебудувати їхній досвід, покращуючи соціальну адаптацію та взаємодію в міжособистісних комунікаціях. Арт-терапія має великий потенціал у зціленні психологічних травм і сприяє розвитку компенсаторних механізмів, необхідних для здорового емоційного та соціального функціонування підлітка.

Особливо актуальними в умовах війни є такі методи арт-терапії, як відеотерапія, музикотерапія і фототерапія. Відеотерапія є потужним інструментом для допомоги підліткам у складних емоційних станах, адже вона дозволяє за допомогою перегляду і обговорення відеоматеріалів впливати на емоційний стан учасників. Важливою характеристикою відеотерапії є її можливість проводити онлайн, що дозволяє охопити широкий спектр тематик і ситуацій. При цьому необхідно ретельно підбирати відео, щоб уникнути тригерів, які можуть повторно викликати травматичні спогади про війну або інші болісні події [32 ,с. 41].

Музикотерапія також має великий потенціал у подоланні психологічного бар'єру респондентів, допомагаючи їм виразити і переробити свої почуття, а також заохочуючи їх до позитивних емоційних переживань. Зокрема, під час війни патріотична та оптимістична музика може стати важливим елементом підтримки морального духу респондентів.

Фото-терапія, яка є відносно новим напрямом арт-терапії, в умовах війни також показала свою ефективність. Вона дозволяє підліткам створювати зображення, що відображають їхні емоційні переживання, і дає можливість перенестися в інші ситуації, що допомагає переосмислити свою реальність. Це може бути важливим інструментом для допомоги підліткам у складних психологічних станах, допомагаючи їм розуміти свої почуття та покращувати сприйняття світу навколо.

Щоб забезпечити ефективне впровадження арт-терапії в школах, слід враховувати кілька важливих моментів:

- 1) Потрібно активно залучати молоді до творчих занять через демонстрацію кращих практик, організацію майстер-класів та арт-фестивалів, що сприятимуть підвищенню інтересу до арт-терапії;
- 2) Важливо включати в арт-заняття не тільки молоді, але й їхніх батьків, що сприяє покращенню взаєморозуміння між поколіннями та стимулює батьків підтримувати участь дітей у таких заняттях;

- 3) З огляду на сучасні умови, доцільно використовувати арт-техніки, які можуть проводитись онлайн, що дозволить залучати більше респондентів до терапевтичних занять, навіть якщо вони не можуть бути присутніми фізично;
- 4) Соціальним педагогам та іншим фахівцям, які проводять арт-терапію, важливо стежити за актуальними трендами, оновлювати методики та вдосконалювати свої комунікативні навички для роботи з підлітками;
- 5) Необхідно постійно оновлювати арт-інструментарій, створювати нові кейси, що відповідають сучасним вимогам і є цікавими для молоді;
- 6) Важливо регулярно проводити профілактичні заходи за допомогою арт-терапії, спрямовані на запобігання розвитку агресії серед респондентів.

У зв'язку з глобальними соціальними змінами та ситуацією війни в Україні, агресивність стала серйозною проблемою серед представників різних вікових груп. Психологічні травми, стреси та переживання, пов'язані з війною, можуть призвести до розвитку агресії, особливо у молодших респондентів. Тому профілактика агресії у цьому віці має базуватись на розумінні причин агресивності та навчанні респондентів методам самоконтролю у важких емоційних ситуаціях [18, с. 70].

Арт-терапія є одним із ефективних способів попередження агресії серед респондентів. Вона приваблює дітей завдяки своїй доступності та простоті, а також має значні переваги під час кризових ситуацій, таких як війна. Серед найбільш популярних методів арт-терапії є відеотерапія, музикотерапія та фототерапія, які добре підходять для роботи з молодшими підлітками, допомагаючи їм виражати емоції та знижувати рівень агресії.

З позиції соціальної роботи, мистецтво є засобом інтеграції, реабілітації, активізації та підтримки особистості, що перебуває в кризовому стані або зазнає труднощів у комунікації. Арт-практики дозволяють працювати з молоддю, не вдаючись до прямого педагогічного або психотерапевтичного тиску, а через створення безпечного середовища, де можливе щире самовираження, підтримка, прийняття, діалог. В українському контексті арт-

практики дедалі активніше застосовуються у роботі з підлітками, молоддю з вразливих груп, молоддю в конфлікті із законом, переселенцями, а також як форма профілактики булінгу, агресії та емоційного вигорання у навчальних закладах [62, с. 43].

На практиці арт-профілактика може реалізовуватися в різноманітних форматах: майстер-класи з живопису, графіки, гончарства; музичні або театральні лабораторії; поетичні следи; відео- та фотоарт; колективні перформанси; створення муралів або вуличних галерей. У кожному з цих випадків мистецтво виступає не як самоціль, а як засіб побудови комунікації, розвитку критичного мислення, формування ціннісного ставлення до світу. Важливо, що мистецька активність передбачає спільну дію, що природно формує навички взаємодії, домовленості, врахування інтересів інших.

Окремої уваги заслуговує напрямок театру як інструменту профілактики насильства. Форум-театр, заснований бразильським режисером Аугусто Боалем, широко застосовується у соціально-педагогічній практиці як метод роботи з конфліктними ситуаціями. У межах цього методу учасники не просто грають сценки з життя, що демонструють ситуацію насильства чи дискримінації, а й активно включаються в обговорення й зміну ходу подій, шукають мирні способи вирішення конфлікту, вчаться рефлексувати й співпереживати. Це дозволяє молоді побачити альтернативи агресії в комунікації, зрозуміти наслідки певних форм поведінки й відчути себе суб'єктами позитивної соціальної дії.

Висновки до розділу 1.

Таким чином, узагальнюючи результати теоретичного аналізу проблеми насильницького спілкування в молодіжному середовищі, можна дійти висновку, що ця форма взаємодії є складним соціально-психологічним явищем, яке має різні прояви: словесні образи, психологічний тиск, маніпуляції, цькування тощо. Насильницьке спілкування характеризується домінуванням агресивних, ворожих або принизливих форм вираження, що порушують межі особистості іншої людини. Особливістю цього явища серед молоді є його тісний зв'язок з віковими особливостями, формуванням ідентичності, нестабільністю емоційної сфери, а також впливом соціального оточення.

Серед основних чинників – несприятливі умови соціалізації, зокрема негативний досвід спілкування в родині, у навчальному закладі або в однолітковому середовищі; низький рівень емоційного інтелекту та дефіцит навичок конструктивної взаємодії; вплив цифрового простору, де нормалізується мова ворожнечі та агресія. Наслідки ж насильницького спілкування можуть бути вкрай серйозними: від погіршення психологічного стану та зниження самооцінки до формування хронічних стресових реакцій, соціальної ізоляції й навіть саморуйнівної поведінки.

Теоретичне обґрунтування профілактики насильницького спілкування через мистецькі практики ґрунтується на поєднанні психолого-педагогічних та культурологічних підходів. Арт-методи допомагають не лише усвідомити деструктивні форми спілкування, але й надають альтернативні моделі поведінки, базовані на діалозі, повазі та взаєморозумінні.

Отже, дослідження теоретичних засад проблеми засвідчує, що поєднання знань про природу насильницького спілкування з потенціалом сучасного мистецтва відкриває нові підходи до профілактики агресивної комунікації серед молоді.

РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА РІВНЯ НАСИЛЬНИЦЬКОГО СПІЛКУВАННЯ ТА СТАВЛЕННЯ ДО СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА СЕРЕД МОЛОДІ

2.1 Організація та методологія емпіричного дослідження

Емпіричне дослідження є важливим етапом дипломної роботи, оскільки дозволяє перевірити на практиці ефективність теоретичних підходів, виявити специфіку проявів насильницького спілкування серед молоді, а також оцінити потенціал сучасного мистецтва як засобу профілактики агресивної комунікації. Згідно з методологічними принципами соціальної роботи, дослідження має бути науково обґрунтованим, відповідати етичним нормам і забезпечувати надійність та валідність отриманих результатів.

Мета емпіричного дослідження полягала у вивченні рівня агресивності у комунікативній поведінці молоді, з'ясуванні ставлення до засобів сучасного мистецтва як можливого ресурсу подолання насильницьких форм взаємодії, а також в апробації елементів профілактичної програми з використанням арт-практик.

Виходячи з поставленої мети, було визначено такі завдання емпіричного етапу: здійснити підбір та обґрунтування методик дослідження агресивної комунікації; сформувати репрезентативну вибірку досліджуваних; провести діагностику рівня агресивності у спілкуванні; дослідити рівень емоційної чутливості, здатності до емпатії; з'ясувати ставлення до мистецьких практик як до засобу самовираження та соціального впливу; на основі отриманих даних визначити доцільність використання мистецтва у профілактиці насильницького спілкування [23, с. 67].

Дослідження проводилося на базі одного з молодіжних центрів м. Одеса, в якому регулярно організовуються культурно-освітні та соціальні заходи для молоді. Загальна вибірка становила 40 осіб віком від 15 до 17 років. Респонденти були поділені на дві групи по 20 осіб у кожній. До дослідження

були залучені як хлопці, так і дівчата - студенти закладів фахової передвищої та вищої освіти, активні учасники молодіжних ініціатив, волонтери, учасники творчих студій. Вибірка формувалася методом цілеспрямованого підбору, враховуючи добровільність участі, вік, психоемоційну стабільність та готовність до самоаналізу.

Дослідження проводилося в три етапи: підготовчий, основний та аналітичний. На підготовчому етапі було визначено мету та завдання дослідження, проведено аналіз наукових джерел з теми, розроблено інструментарій (анкети, опитувальники, інструкції для респондентів), отримано письмову згоду на участь у дослідженні, дотримано етичних норм анонімності, добровільності та конфіденційності.

Основний етап включав безпосереднє проведення діагностичних процедур, зокрема застосування психодіагностичних методик, анкетування та спостереження за учасниками під час арт-занять. Проводився збір та первинне опрацювання даних. У цьому етапі брали участь психолог, соціальний працівник та фасилітатор мистецьких заходів, що дозволило забезпечити комплексний підхід до дослідження.

На аналітичному етапі було здійснено інтерпретацію результатів, порівняльний аналіз даних, сформульовано висновки щодо рівня агресивності у спілкуванні, особливостей сприйняття мистецтва та потенціалу його використання у профілактиці насильницької комунікації. На основі цих результатів було розроблено концепцію профілактичної програми з елементами арт-терапевтичної роботи [35 ,с. 88].

З метою діагностики рівня агресивної комунікації було обрано тест Басса-Даркі, адаптований для молодіжної аудиторії. Цей метод дозволяє оцінити не лише загальний рівень агресії, а й її окремі компоненти: фізичну, вербальну, непрямую агресію, подразливість, негативізм, образу, підозрілість та почуття провини. Вибір саме цього методу зумовлений його валідністю, надійністю та широким використанням у дослідженнях агресивної поведінки.

З метою виявлення ставлення до мистецтва як до засобу самовираження, рефлексії та соціального впливу було застосовано авторську анкету, яка включала як закриті, так і відкриті запитання. У ній досліджувалися такі аспекти: частота участі в мистецьких заходах, улюблені форми мистецтва, емоційне ставлення до мистецької діяльності, готовність брати участь у творчих проєктах соціальної тематики, думка щодо впливу мистецтва на особистість і суспільство.

Для збору якісних даних також було проведено структуровані групові інтерв'ю з учасниками після виконання творчих завдань. Це дозволило отримати глибші уявлення про те, як молоді люди сприймають мистецтво, як вони осмислюють власний досвід агресивної або ненасильницької комунікації, які емоції вони переживають у творчому процесі та як мистецтво впливає на їхню здатність до рефлексії та саморегуляції [41, с. 78].

Особливістю методології дослідження є поєднання кількісного та якісного аналізу. Кількісні дані (за результатами тестів і анкет) дозволили провести статистичну обробку результатів, виявити закономірності, середні показники, кореляції. Якісні дані (за результатами інтерв'ю, спостережень, аналізу творчих робіт) доповнили картину внутрішнього світу молодих людей, поглибили розуміння причин та механізмів агресивної поведінки й водночас виявили потенціал мистецьких практик у створенні простору ненасильницької взаємодії.

У процесі дослідження дотримувалися основні етичні принципи: добровільна участь, анонімність, відмова без пояснення причин, конфіденційність отриманої інформації, психологічна безпека респондентів. Усі учасники були поінформовані про мету, зміст і формат дослідження, надали письмову згоду на участь. У разі виникнення емоційного дискомфорту учасники мали можливість звернутися до психолога, який супроводжував проєкт.

Таким чином, організація емпіричного дослідження була побудована з урахуванням специфіки молодіжної аудиторії, емоційної тематики

дослідження та міждисциплінарного характеру проблеми. Застосування комплексного підходу, поєднання кількісних і якісних методів, а також елементів мистецької взаємодії дозволили не лише об'єктивно діагностувати рівень агресивності у спілкуванні, а й окреслити можливості впливу мистецтва на формування ненасильницьких форм поведінки. У наступному підрозділі будуть представлені результати діагностики, що слугуватимуть основою для розробки та реалізації профілактичної програми.

2.2 Аналіз результатів діагностики рівня агресивності у спілкуванні серед молоді

Дослідження проблеми профілактики насильницького спілкування серед респондентів у навчальних закладах стало можливим завдяки опитуванню молоді 15-17 років. Згідно з результатами, більшість респондентів мають певні уявлення про агресивну поведінку. Однак 74% опитаних добре знайомі з явищем насильницького спілкування, тоді як 26% вважають, що їх знання недостатні. Водночас, 95% респондентів усвідомлюють наслідки насильницького спілкування, а лише 5% не мають ясного уявлення про ці наслідки.

Причини, які, на думку респондентів, сприяють насильницькому спілкуванню, включають різноманітні фактори:

- 1) Особистісні характеристики, такі як імпульсивні реакції, характер, виховання;
- 2) Міжособистісні конфлікти, наприклад, через заздрість або суперечки;
- 3) Стрес, поганий настрій або зовнішні обставини;
- 4) Перехідний вік і вікові особливості;
- 5) Негативна атмосфера в сім'ї, агресивні стосунки з батьками;
- 6) Проблеми в навчанні, булінг;
- 7) Вплив комп'ютерних ігор чи фільмів, де зображена агресія;
- 8) Недостатній самоконтроль;

9) Психічні розлади або вживання наркотичних речовин.

Серед опитаних 74% респондентів заявили, що ставали свідками насильницького спілкування, а 22% зазначили, що не стикалися з подібними ситуаціями. Виявилося, що лише 4 респонденти запевнили, що взагалі не проявляють агресії. Водночас 4% респондентів часто вдаються до насильницького спілкування, а 78% роблять це рідко.

Причини, які змушують респондентів проявляти насильницьке спілкування, включають несправедливість, стресові ситуації, булінг, конфлікти з однолітками, зауваження від дорослих, а також відповідь на агресію з боку інших людей. Іншою причиною є негативні емоції, пов'язані з невдачами чи незадоволенням [28 ,с. 64].

Ці результати дозволяють зробити висновок, що у сучасних респондентів зросло почуття несправедливості, що може бути позитивним аспектом, адже справедливість є важливою моральною цінністю. Однак агресивне спілкування, особливо у відповідь на зауваження від дорослих, є серйозною проблемою. Це вказує на необхідність більшої уваги до розвитку емоційної регуляції респондентів та роботи з ними в межах профілактики насильницького спілкування.

Опитування серед респондентів показало, що більшість з них знайомі з методами самоконтролю під час сильних емоцій, таких як злість. Зокрема, серед основних методів, які вони використовують, можна виділити:

- 1) Уникнення конфлікту, наприклад, вихід з приміщення або прогулянка на свіжому повітрі;
- 2) Спілкування з друзями для покращення настрою;
- 3) Самозаспокоєння через релаксацію, дихальні техніки та саморегуляцію;
- 4) Конструктивне висловлення своїх образ або почуттів;
- 5) Стимування емоцій або мовчання;
- 6) Згадування порад батьків або образів близьких для самозаспокоєння;
- 7) Пошук конструктивних шляхів вирішення конфліктів та компромісу;
- 8) Відволікання або зміна фокуса уваги;

- 9) Пропозиція вибачень або взаємного примирення;
- 10) Відсторонення від ситуації для зниження емоційного напруження;
- 11) Прослуховування музики для заспокоєння.

Незважаючи на широкий вибір способів самоконтролю під час агресії, майже половина опитаних респондентів висловила бажання удосконалити ці навички. Зокрема, 48% хочуть краще контролювати свої емоції, 22% не визначилися, а 30% не бажають змінювати свої способи реагування на агресивні ситуації.

З точки зору соціальної педагогіки, основною метою арт-терапії є гармонізація емоційного стану людини, відновлення її здатності знаходити оптимальні шляхи вирішення критичних ситуацій і досягнення рівноваги в житті. В умовах війни, коли емоційний стрес може бути надзвичайно високим, арт-терапія стає особливо важливою для збереження психічного здоров'я і розвитку здорових способів саморегуляції [32, с. 78].

Для перевірки ефективності психологічної профілактики насильницького спілкування респондентів у професійно-технічних навчальних закладах за допомогою арт-терапії було проведено експеримент.

Для організації експерименту було створено дві групи: контрольну та експериментальну, загальною кількістю 40 осіб, з яких 20 респондентів входили до контрольної групи, а 20 - до експериментальної.

На констатувальному етапі, що мав діагностичний характер, було проведено дослідження для визначення схильності респондентів до різних форм насильницького спілкування.

На цьому етапі розпочалося проведення експерименту, що включав вивчення умовних критеріїв насильницького спілкування та аналіз змісту такої поведінки серед молоді. Паралельно здійснювався огляд психолого-педагогічної літератури, що стосувалася профілактики насильницького спілкування респондентів за допомогою арт-терапії.

Також була розроблена методика дослідження, яка дозволяла систематизувати ідеї щодо насильницького спілкування і поведінки респондентів у навчальних закладах професійної освіти.

Згідно з даними про схильність до соціальної бажаності, більшість молоді другого курсу (61%) схильні давати соціально бажані відповіді, намагаючись представити себе в кращому світлі порівняно з учнями першого курсу (55%). Ці результати були отримані у квітні 2021 року і дозволили глибше проаналізувати ставлення респондентів до агресивної поведінки та насильницького спілкування в їхньому середовищі.

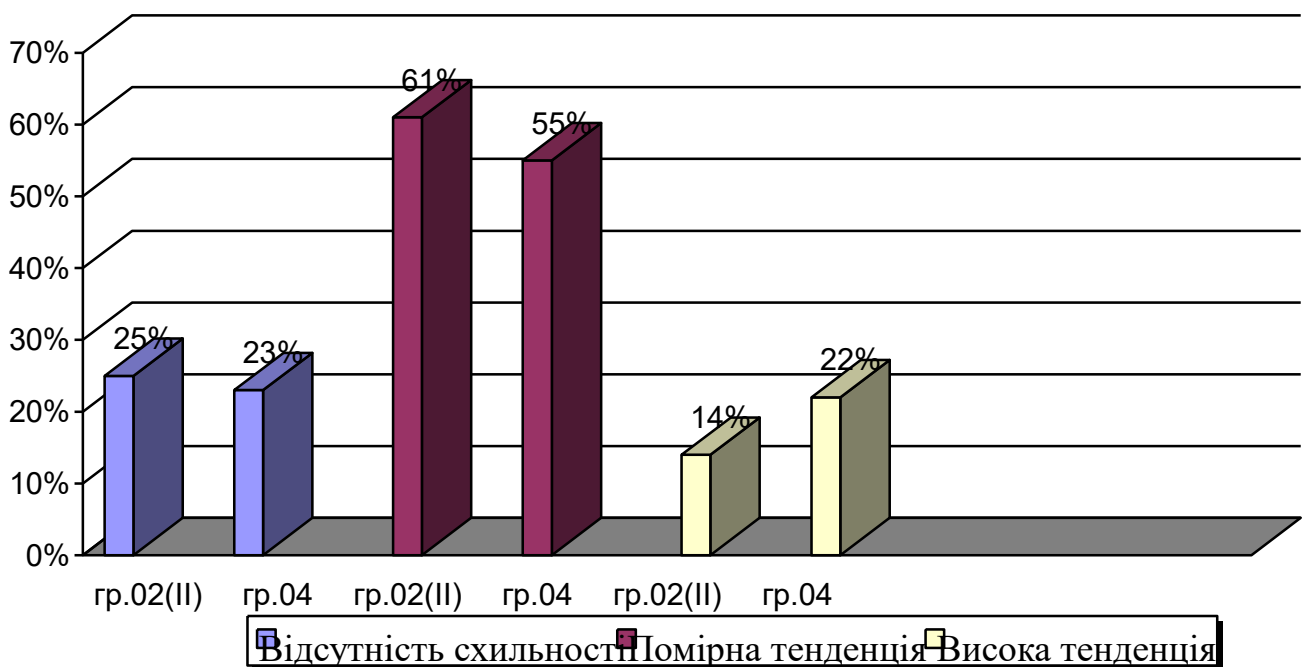

Рис. 2.1. Схильність респондентів до насильницького спілкування

Результати цього тестування показали, що підлітки стали більш відкритими у вираженні своїх норм і цінностей, перестали коригувати свої відповіді, щоб відповідати соціально прийнятним стандартам. Це свідчить про їх зростаючу впевненість у спілкуванні з іншими людьми та готовність до відкритого зворотного зв'язку.

2. *Шкала схильності до подолання норм і правил* дала змогу виміряти схильність респондентів до заперечення загальноприйнятих норм і цінностей.

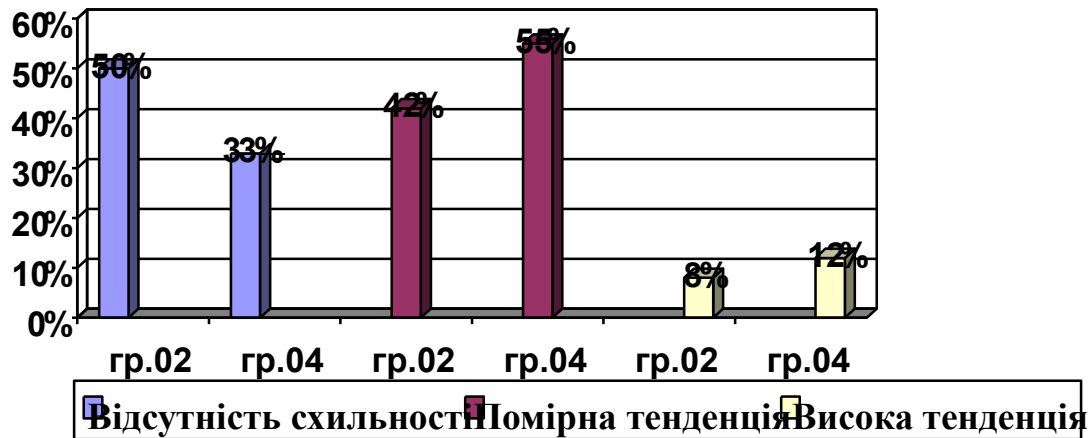

Рис. 2.2.. Схильність респондентів до подолання норм і правил

Згідно з результатами дослідження, 50% опитаних респондентів з групи № 02 та 33% з групи № 04 не виявляють схильності порушувати встановлені норми та правила. Водночас, 55% молоді групи № 04 і 42% молоді групи № 02 демонструють помірну схильність до подолання соціальних норм. Для 12% респондентів з групи № 04 та 8% з групи № 02 характерні значні прояви негативізму.

Повторне тестування після проведеного арт-терапевтичного втручання показало зниження рівня негативізму серед респондентів групи № 02 до 5%, а в групі № 04 - до 8%. Це також супроводжувалося проявом більшого бажання респондентів слідувати загальноприйнятим соціальним нормам і стереотипам поведінки як у навчальному закладі, так і в суспільстві загалом [11, с. 54].

Наступна вибірка, що досліджувала схильність респондентів до насильницького спілкування, показала, що більшість респондентів не схильні до проявів насильства. Лише 22% опитаних з групи № 04 та 15% молоді групи № 02 мають помірну тенденцію до використання агресивних способів вирішення проблем, таких як уникання реальності або застосування насильства для компенсації внутрішніх конфліктів.

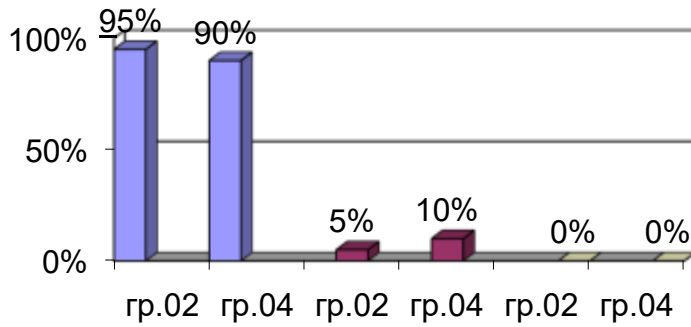

Рис. 2.3. Схильність респондентів до адиктивної поведінки

Після проведення повторного тестування та застосування арт-терапевтичних методик у групах першого та другого курсу спостерігається значне покращення соціального контролю над поведінковими реакціями респондентів.

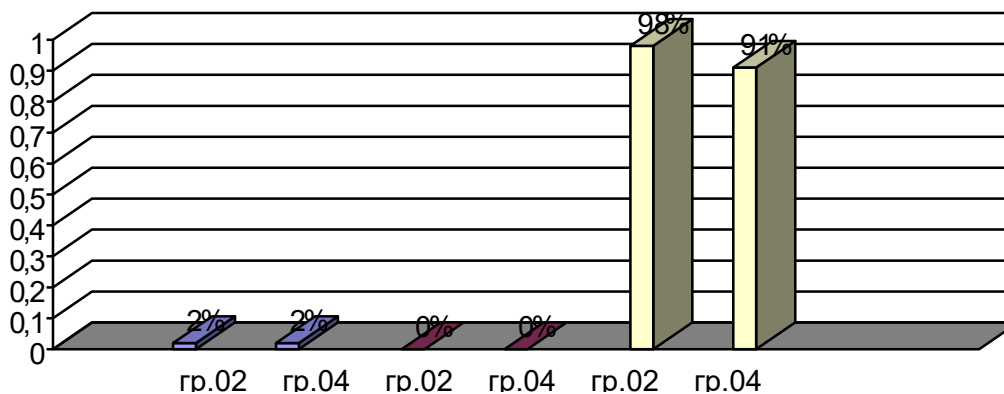

Рис.2.4. Схильність респондентів до агресії та насильства

Після повторного діагностування та застосування арт-терапевтичних методик, спостерігається значне зниження агресії в міжособистісних відносинах респондентів у своїх групах. Високі показники відсутності агресивних тенденцій вказують на ефективний соціальний контроль над поведінковими реакціями респондентів.

Використання шкали вольового контролю емоційних реакцій показало, що підлітки мають високий рівень самоконтролю, здатні ефективно управляти

своїми емоціями та почуттями, контролюючи агресивні імпульси та поведінкові реакції.

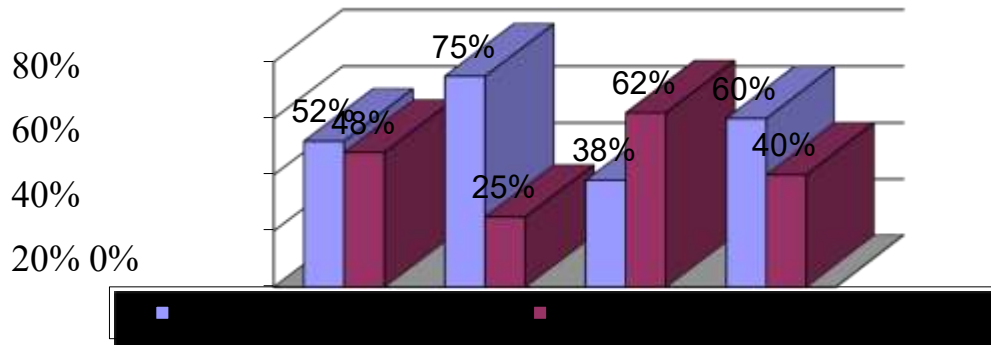
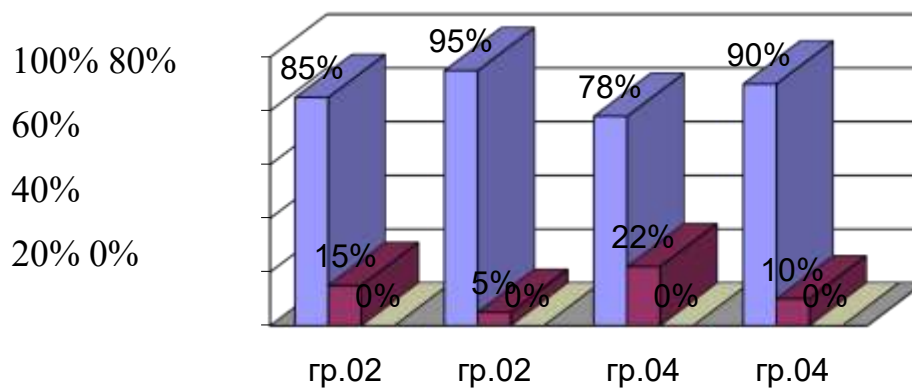

Рис. 2.5. Вольовий контроль емоційних реакцій респондентів

Згідно з результатами дослідження, 62% молоді першого курсу групи № 04 та 48% молоді другого курсу групи № 02 мають низький рівень вольового контролю емоційних реакцій. У решти респондентів спостерігається наявність високого самоконтролю поведінкових емоційних проявів та чуттєвих потягів. Слабкість вольового контролю емоційної сфери, відсутність здатності або бажання контролювати свої емоції та реакції, а також схильність до негайного вираження негативних емоцій в поведінці є характерною для обох груп цієї вибірки [23 ,с. 88].

Остання частина дослідження, що стосувалася схильності до делінквентної поведінки, дозволила оцінити рівень здатності респондентів контролювати свої емоційні реакції та відповідні прояви поведінки.

Рис. 2.6. Схильність респондентів до делінквентної поведінки

У межах дослідження насильницького спілкування серед респондентів було встановлено, що 22% молоді першого курсу (група № 04) та 15% другого курсу (група № 02) мають схильність до агресивно-комунікативних проявів, що свідчить про недостатній рівень саморегуляції та соціального контролю у міжособистісному контакті. Водночас більшість учасників не демонструють чітко вираженої схильності до насильницьких форм комунікації.

Аналіз результатів дослідження підтвердив ефективність використання арт-терапевтичних методик для зниження проявів агресії в спілкуванні. Зокрема, значна частина респондентів другого курсу (група № 02) зауважила, що арт-терапія сприяє більшій впевненості у взаємодії з іншими та сприяє формуванню важливих соціальних і комунікативних навичок.

Соціальна активність молоді другого курсу пов'язана з вищим рівнем соціальної зрілості, сформованістю внутрішніх моральних орієнтирів, прагненням до самовдосконалення, колективною відповідальністю та орієнтацією на духовні цінності. Натомість занижена соціальна активність першокурсників, що навчаються за спеціальністю «Психологія», ймовірно, зумовлена невмінням осмислено включатися в соціально значущу діяльність, низькою суб'єктністю у соціальній взаємодії та слабкою мотивацією до самореалізації [34, с. 88].

Ключовим фактором, що впливає на тип і якість комунікації, є загальна життєва задоволеність. Цей показник є узагальнюючим індикатором соціально-психологічної адаптації, пов'язаний з тривожністю, активністю, прагненнями особистості, її моральною відповідальністю та здатністю до емпатії.

Запобігання насильницькому спілкуванню серед респондентів потребує цілісного та багатовекторного підходу, в якому важливе місце займає психопрофілактична робота. Зокрема, застосування елементів арт-терапії, організація спільних творчих активностей, створення середовища, що заохочує до самовираження та самореалізації, а також моделювання ситуацій успіху -

все це сприяє формуванню в респондентів соціально-комунікативної компетентності та ненасильницького стилю спілкування.

Соціальна активність у взаємодії з оточенням є не лише характеристикою розвиненої особистості, а й запорукою конструктивного спілкування. Бути соціально залученим - означає вміти брати участь у спільній справі, приймати рішення, шукати компроміси, брати відповідальність за власні слова і дії, долати конфліктні ситуації без вдавання до тиску або агресії. Уміння співпрацювати, керувати або підкорятись у відповідних обставинах, здатність розпізнавати межі особистих і чужих кордонів - усі ці навички не виникають автоматично, вони формуються в досвіді взаємодії, зокрема в освітньому середовищі.

Проектна діяльність, що поєднує теоретичну підготовку з практичними навичками, є ефективним засобом для формування ненасильницьких комунікативних стратегій. Вона дає можливість кожному учню набути досвід конструктивного діалогу, реалізації ініціатив у групі, а також опанувати навички врегулювання суперечок через домовленість, а не через домінування.

Розвиток соціальної активності молоді варто організовувати з урахуванням індивідуального і групового підходу. Масові заходи допомагають сформувати відчуття спільності й ціннісної єдності, у той час як індивідуальні форми роботи сприяють глибшому усвідомленню власного внеску та відповідальності. Це важливо для попередження насильницького стилю у спілкуванні, адже саме через досвід безпечної взаємодії дитина вчиться емпатії, самоконтролю та поваги до іншого.

У межах вивчення проблеми насильницького спілкування серед молоді було реалізовано констатувальний етап дослідження, який мав на меті діагностично-пошукову функцію. Основна увага зосереджувалась на виявленні рівня схильності респондентів до насильницьких моделей взаємодії, зокрема через вербальні або невербальні форми тиску в міжособистісному спілкуванні [59, с. 80].

Зібрані в межах емпіричного етапу дані дозволили зробити низку узагальнень щодо особливостей агресивної поведінки у комунікативному середовищі респондентів. Зокрема, аналіз результатів методики «Діагностика показників і форм агресії». Отримані показники дали змогу не лише виявити рівень агресії, а й проаналізувати її форми – від відкритої до латентної (пасивної), включно з ворожістю, роздратуванням і схильністю до фізичного чи словесного тиску.

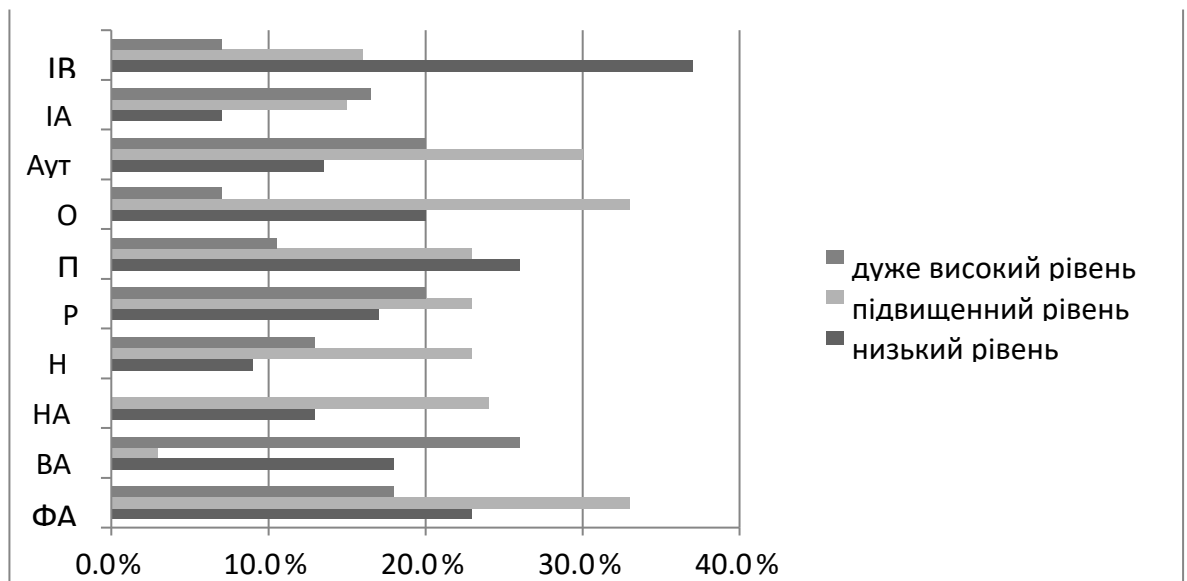

Рис. 2.7. Результати за методикою «Діагностика показників і форм агресії» А. Басса та А. Дарки (адаптація А.К. Осницького)

У межах вивчення особливостей насильницького спілкування серед молоді було проведено детальний аналіз проявів агресивної поведінки, за результатами якого вдалося окреслити типові форми комунікативної агресії. Згідно з отриманими даними, спостерігалися різні рівні проявів насильства в спілкуванні, що мали як відкритий, так і прихований характер.

Так, рівень фізичної агресії (як форма прямого тиску через тілесний вплив) виявився низьким у 23 % опитаних, тоді як у 18 % респондентів він був підвищеним. У сфері вербальної агресії – тобто в образливому або принизливому мовленні – 26 % респондентів продемонстрували високий рівень вираженості, і лише 18 % показали низькі показники.

Не менш важливим виявився рівень непрямой агресії – латентної, опосередкованої поведінки, спрямованої на завдання шкоди – що залишився незначним: 13 % молоді мали низькі показники, а високих зовсім не зафіксовано. Негативістські прояви (усвідомлена опозиційність, спротив) спостерігалися на високому рівні у 13 % респондентів, тоді як 9 % продемонстрували низьку залученість у такі моделі поведінки.

Рівень роздратованості, що часто передує або супроводжує насильницьке спілкування, був підвищеним у 20 % учасників, і зниженим у 17 %. Аналіз шкали підозрілості показав, що 26 % респондентів мають низький рівень, у той час як 10,5 % демонструють підвищену тривожність і настороженість до оточення [45 ,с. 76].

Що стосується емоційної вразливості, то 20 % молоді показали низький рівень образливості, а 7 % – підвищений. Значущим є і рівень аутоагресії (почуття провини), що виявився високим у 20 % респондентів, тоді як 13,5 % продемонстрували низький рівень цієї тенденції.

Узагальнений індекс агресивності показав, що третина опитаних (33 %) має високі показники загальної агресії, а 14 % - підвищений рівень ворожості, що прямо вказує на наявність елементів насильницького спілкування у взаємодії респондентів.

Загалом, у 20 з 30 досліджуваних було виявлено середній рівень агресивності у комунікативній поведінці, тоді як у решти 10 – виражений високий рівень. Найбільш вираженими стали такі форми: словесна агресія (49 %), фізична агресія (31 %) та внутрішньо спрямована агресія у формі почуття провини (43 %). Водночас непряма агресія (53 %) і негативізм (45 %) виявилися найменш характерними, що дає підстави говорити про наявність переважно відкритих форм насильницького впливу.

Статистична обробка даних за допомогою t-критерію Ст'юдента підтвердила достовірність відмінностей між рівнями загального індексу агресії та ворожості. Розрахунковий показник $t_{emp.} = 3,8$ при критичному значенні $t_{кр.} = 2,66$ ($p \leq 0,01$) підтверджує значущість отриманих результатів і

вказує на актуальність проблеми насильницького спілкування серед молоді як предмета цілеспрямованої психопрофілактичної та корекційної роботи.

Проведене дослідження насильницького спілкування серед молоді передбачало також використання коефіцієнта кореляції Пірсона для перевірки гіпотези щодо наявності зв'язку між окремими показниками агресивної поведінки. Зокрема, була встановлена кореляція між рівнем підозрливості та непрямыми агресивними проявами ($r = 0,09$; $p \leq 0,01$), що свідчить про статистично значущу залежність цих характеристик. Це дає підстави припустити, що молодь, схильна до недовіри та підозри, частіше вдається до непрямих форм насильницького спілкування, таких як пасивна агресія, ігнорування, маніпуляції.

Також виявлено кореляційний зв'язок між почуттям образи та фізичною агресією ($r = 0,01$; $p \leq 0,01$), що демонструє, як невисловлені емоційні переживання та образи накопичуються та згодом можуть проявлятися у вигляді фізичного насильства або загроз. Отже, результат підтверджує гіпотезу про те, що внутрішні негативні емоційні стани, які не були конструктивно опрацьовані, згодом знаходять вихід у зовнішніх агресивних формах взаємодії з оточенням [51, с. 75].

Таким чином, кореляційний аналіз допоміг виявити важливі психоемоційні зв'язки, що формують підґрунтя для агресивного та насильницького типу спілкування серед молоді. Отримані результати підкреслюють необхідність своєчасного виявлення й профілактики таких станів з метою формування здорового соціального середовища та розвитку навичок ненасильницької комунікації.

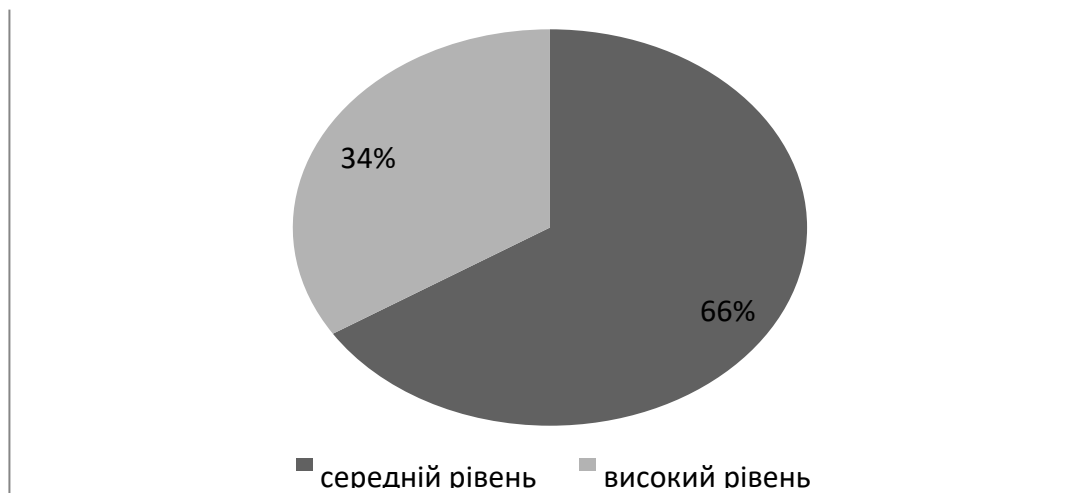

Рис. 2.8. Загальні результати показників схильності до насильницького спілкування

Під час проведення дослідження насильницького спілкування серед молоді було використано коефіцієнт кореляції Пірсона для визначення характеру взаємозв'язків між окремими емоційними та поведінковими проявами. На основі аналізу статистичних даних було висунуто припущення про те, що підвищення рівня роздратування має сприяти зростанню фізичної агресії. Однак отримане значення $r = -0,13$ при $p \leq 0,01$ засвідчує обернений зв'язок: чим вищий рівень роздратованості, тим нижча ймовірність фізичної агресії. Такий результат дозволяє зробити висновок, що молодь, яка швидко дратується, частіше не вдається до фізичного насильства, а, можливо, реалізує емоції іншими шляхами - наприклад, у вигляді вербальної агресії чи емоційного відсторонення [62, с. 13].

Водночас підтвердилася інша гіпотеза: між відчуттям образи та вини існує пряма залежність. Показник $r = 0,20$ ($p \leq 0,01$) свідчить про те, що зростання почуття образи тягне за собою посилення внутрішніх переживань, які можуть трансформуватися в аутоагресивні дії, тобто форму самонаправленої агресії. Цей факт особливо важливий у контексті дослідження насильницького спілкування, оскільки демонструє, що не завжди агресія спрямована назовні - іноді вона обертається проти самого себе.

Аналіз гендерних особливостей показав певні відмінності в проявах агресивної комунікації. Зокрема, хлопці частіше вдаються до прямих форм

агресії - як фізичної, так і словесної. Дівчата ж, демонструючи вищий рівень емоційної залученості, частіше проявляють такі риси як негативізм і роздратованість. Це може пояснюватися більшою емоційною чутливістю та схильністю до глибоких переживань, що не завжди знаходять безпечний вихід у зовнішньому спілкуванні.

Загалом ці результати підтверджують складність і багатогранність феномену насильницького спілкування серед молоді, що вимагає комплексного підходу до його дослідження і профілактики.

У межах дослідження проявів насильницького спілкування серед молоді було застосовано методику Т. Лірі «Діагностика міжособистісних відносин», яка дала змогу проаналізувати переважаючі типи взаємодії респондентів у соціумі. За отриманими результатами, найчастіше респонденти демонстрували схильність до таких форм міжособистісної поведінки, як альтруїзм, дружелюбність, домінування та залежність.

Аналіз даних за типами «домінуючий» і «дружелюбний» дозволив виявити цікаву тенденцію - більшість респондентів, відповідаючи на запитання, орієнтувалися не на реальне уявлення про себе, а на так зване «ідеальне Я». Тобто вони прагнули показати себе такими, якими, на їхню думку, вони мали б бути в очах інших, зокрема авторитетних чи значущих осіб.

Під час математичного опрацювання результатів з використанням електронної таблиці Excel виявлено, що 62 % респондентів орієнтуються на ідеалізований образ себе, тоді як лише 38 % демонструють бачення власного «реального Я». Цей розрив свідчить про високий рівень прагнення до соціального схвалення, що, в свою чергу, може впливати на стиль комунікації та провокувати напруження у спілкуванні [23 ,с. 76].

Показово й те, що рівень самооцінки у більшості учасників формується саме на основі ідеалізованого образу себе. Це призводить до частих завищених уявлень про власні соціальні якості, що потенційно може викликати розчарування або агресивні реакції у випадках, коли реальність не відповідає очікуванням.

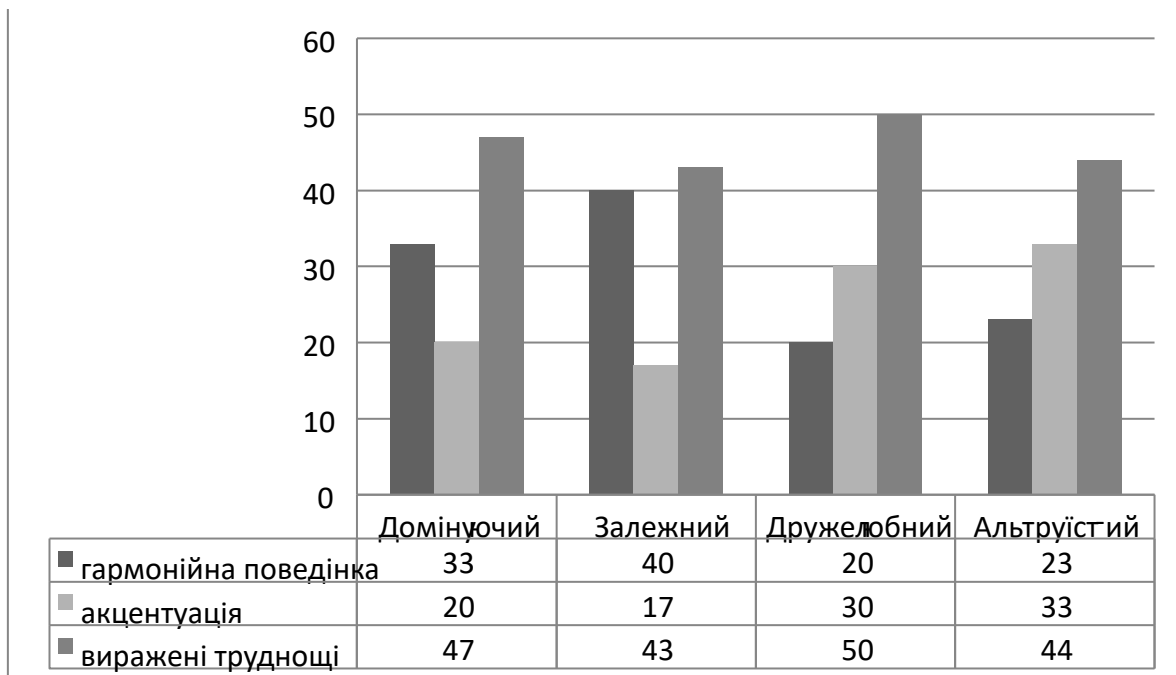

Рис. 2.9. Типи домінуючих міжособистісних стосунків під час спілкування

У ході аналізу результатів дослідження насильницького спілкування серед молоді було виявлено помітні відмінності у типах міжособистісної взаємодії, характерних для юнаків і дівчат з різним рівнем агресивності. Зокрема, у респондентів, схильних до проявів вербального чи фізичного насильства, простежується домінування певних типів поведінки. Найвираженішими у цій категорії виявилися такі стилі взаємодії: «домінування» (47 %), «агресивність» (44 %) і «залежність» (43 %). Це свідчить про схильність до підкорення інших, прагнення контролю та водночас - емоційну залежність від реакцій оточення.

Менш вираженими були характеристики «дружелюбності» (30 %), «незалежності» (27 %) та «альтруїзму» (33 %), що вказує на недостатній рівень розвитку соціальних навичок ненасильницької комунікації. Найнижчі показники зафіксовано серед типів «недовірливого» (27 %) і «покірного» (30 %) - це демонструє, що агресивна молодь рідко обирає стратегії уникнення конфліктів чи відкритої емоційної вразливості.

Подальший математико-статистичний аналіз за допомогою коефіцієнта Пірсона дозволив виявити важливі кореляційні зв'язки. Було встановлено прямий зв'язок між «агресивним» та «домінуючим» стилями міжособистісної взаємодії ($r = 0,22$; $p \leq 0,01$). Це свідчить, що агресивна поведінка часто поєднується з прагненням до контролю і влади в соціальних контактах. Часто такі підлітки демонструють жорстке ставлення до себе й інших, підсилене почуттям справедливості, що, в умовах самокритики чи відчуття несправедливості, може провокувати емоційні сплески й насильницьку реакцію [39 ,с .65].

Ще один суттєвий взаємозв'язок - між агресивною та недовірливою поведінковими стратегіями ($r = 0,26$; $p \leq 0,01$). Це означає, що молодь із підвищеною агресивністю часто підозріло ставиться до інших, не сприймає конструктивної критики та з недовірою оцінює соціальні взаємодії. Таке світосприйняття формує захисні реакції, які виливаються у ворожість, словесні напади або навіть фізичне насильство. Відповідно, накопичення негативного досвіду та невдоволення соціальним становищем можуть призводити до посилення конфліктності та подальшої ізоляції від групи.

У ході дослідження особливостей насильницького спілкування серед молоді було виявлено ряд закономірностей, що вказують на взаємозв'язок між типами міжособистісної взаємодії та рівнем агресії. Зокрема, зафіксовано кореляцію між підвищеним рівнем агресії та незалежністю у комунікації ($r = 0,32$; $p \leq 0,01$), що вказує на наявність егоцентричних установок та завищеної самооцінки в агресивних респондентів. Такі підлітки зазвичай прагнуть утвердити свою значущість у групі, однак це прагнення має не конструктивний характер лідерства, а формується на бажанні домінувати, не враховуючи думки інших.

Домінантність у спілкуванні, у свою чергу, супроводжується низькою вимогливістю до себе, переоцінкою власної правоти та відсутністю гнучкості. У той самий час тип «покійного» спілкування майже не притаманний агресивним підліткам, що підтверджується оберненою кореляцією з агресією

($r = -0,54$; $p \leq 0,05$). Також зафіксовано негативний зв'язок між стилями «незалежний» і «покірний» ($r = -0,18$; $p \leq 0,01$), що свідчить про відсутність у агресивних респондентів готовності до компромісу або підпорядкування в комунікації. Вони часто намагаються заявити про себе через нав'язування власної думки, опозиційність або провокативну поведінку.

Інша група - молодь із низьким рівнем агресії - продемонструвала зовсім інший стиль взаємодії. Домінуючими у цій категорії виявилися типи «дружелюбний» (50 %) та «альтруїстичний» (відзначений позитивною кореляцією $r = 0,27$; $p \leq 0,01$). Ці учасники схильні до доброзичливої та відкритої комунікації, орієнтованої на взаємопідтримку та рівноправний діалог. Серед них майже не зустрічаються вияви домінування чи вербального насильства, що підтверджується низькими балами за шкалами «агресивність» (30 %) і «домінантність» (33 %).

Також було виявлено обернений зв'язок між «агресивним» і «покірним» стилем ($r = -0,54$; $p \leq 0,01$), а також між «домінуючим» і «залежним» стилем ($r = -0,07$; $p \leq 0,01$), що відображає чіткий поділ на дві моделі комунікації: агресивно-домінантну та дружню-залежну. Це свідчить, що комунікативна поведінка молоді часто формує два протилежні вектори: «агресія – покірність» та «дружелюбність – ворожість» [23, с. 76].

У процесі вивчення особливостей насильницької взаємодії серед молоді було виявлено низку важливих психологічних тенденцій. Зокрема, дослідження показали, що у більшості респондентів (53 %) спостерігається виражена потреба у соціальній включеності, що свідчить про прагнення до встановлення контактів, спільної діяльності та підтримки позитивних стосунків. Проте на етапі встановлення комунікації часто виникає внутрішній конфлікт: чи варто вступати в контакт, і якщо так, то в якій формі. Кореляційний аналіз засвідчив взаємозв'язок між рівнем потреби у включеності та тяжінням до дружелюбної комунікації ($r = 0,21$; $p \leq 0,01$), що свідчить про наявність у респондентів схильності до відкритої, мирної взаємодії, яка ґрунтується на взаємній симпатії.

Ще одним важливим чинником виявився показник контролю – його потребували 57 % опитаних. Це говорить про прагнення впливати на перебіг стосунків, приймати рішення, брати на себе лідерські ролі. Така поведінка є характерною для респондентів, які намагаються самоствердитись і проявити компетентність. Цей показник виявився пов'язаним із «залежним» типом взаємодії ($r = 0,16$; $p \leq 0,01$), що можна інтерпретувати як прагнення до взаємозалежності у стосунках - одночасно бажання керувати і отримувати підтримку від інших.

Щодо емоційної сторони міжособистісних зв'язків, то показник «афекту» (в емоційному сенсі – потреба у любові, підтримці, теплоті) виявився домінантним у 60 % опитаних. Молодь прагне близьких емоційних стосунків, відчуття прийняття, турботи та безумовної прихильності. Аналіз виявив, що емоційна чутливість у комунікації напряду пов'язана з залежним стилем взаємодії ($r = 0,22$; $p \leq 0,01$), що вказує на емоційну вразливість, потребу бути визнаним і почутим [41 ,с. 58].

На тлі аналізу проявів насильницького спілкування було зафіксовано низку кореляцій, які дозволяють глибше зрозуміти особливості молодіжної агресії. Наприклад, непряма агресія позитивно пов'язана з такими емоційними станами, як роздратування, відчуття провини, а також із підозрілістю та покірністю. Рівень роздратованості прямо співвідносився з покірною моделлю поведінки, що може свідчити про внутрішню напругу та невміння відкрито висловлювати емоції.

Цікаво, що вербальна агресія мала позитивний зв'язок із дружелюбністю, що може вказувати на іронічні або саркастичні форми спілкування, які не завжди мають на меті пряму ворожість, але все ж мають агресивний підтекст. Водночас відчуття провини виявило тісний зв'язок з агресивністю ($r > 0$), що дозволяє трактувати її як емоційний наслідок агресивної поведінки, особливо у замкнених респондентів.

Насильницьке спілкування серед молоді є складним соціально-психологічним явищем, яке проявляється через домінування, контроль,

емоційний тиск і навіть відверту агресію в міжособистісних стосунках. Проведене дослідження дозволило простежити низку кореляцій, що свідчать про взаємозв'язок між комунікативною поведінкою молоді та схильністю до проявів насильства в спілкуванні.

Так, зафіксовано позитивну залежність між прагненням до домінування та потребою контролю у взаємодії з іншими ($r = 0,22$; $p \leq 0,01$). Це вказує на те, що підлітки, які тяжіють до авторитарної позиції в групі, часто використовують комунікативну перевагу як засіб самоствердження. Натомість, непрямі форми агресії мають негативний зв'язок із такими комунікативними характеристиками, як бажання бути прийнятим у групі («включеність»), емоційна відкритість («дружелюбність») та залежність у стосунках (r варіюється від $-0,06$ до $-0,14$). Іншими словами, чим вище схильність до опосередкованих агресивних реакцій, тим менше молода людина відчуває потребу в емоційному контакті чи підтримці від соціуму [14, с.78].

У цілому дослідження показало, що середній рівень насильницької комунікації спостерігається переважно у тих респондентів, які, з одного боку, мають бажання взаємодіяти, але, з іншого - прагнуть контролювати ці стосунки. У разі зростання рівня агресивної поведінки, потреба в соціальному прийнятті різко знижується, натомість посилюється прагнення до домінування через силу, тиск чи нав'язування власної думки.

Також підлітки з вищими проявами насильницького спілкування виявляють меншу готовність до конструктивної взаємодії, їм складніше адаптуватися до колективу, а тому вони шукають альтернативні способи впливу – часто через демонстрацію сили, маніпуляцію або приниження інших. Усе це - результат сформованих переконань та установок, які зумовлюють схильність до насильницьких патернів у комунікації.

З метою глибшого аналізу рівня соціальної інтеграції та комунікативної задоволеності було проведено анкетування, яке дало змогу виявити самооцінки респондентів стосовно їх міжособистісних зв'язків у шкільному середовищі.

У межах дослідження було запропоновано анкетне опитування, в якому одним із перших питань було: «Чи знаєте ви, що таке насильницьке спілкування?».

Отримані відповіді виявили наступну картину:

- 72% опитаних зізналися, що не розуміють значення цього поняття;
- 18% зазначили, що десь чули, але чітко не уявляють, що саме воно означає;
- лише 10% продемонстрували обізнаність із суттю цього явища.

Ці результати дають підстави стверджувати, що переважна частина молоді не має чіткого уявлення про феномен насильницького спілкування, його прояви та можливі наслідки. Це підтверджує нагальну потребу у систематичній просвітницькій роботі, спрямованій на підвищення рівня обізнаності респондентів та молоді щодо особливостей комунікації, яка виходить за межі етичних і правових норм.

Також в анкеті було проаналізовано, як часто в навчальних закладах проводяться заходи, спрямовані на попередження жорстокого чи агресивного стилю спілкування.

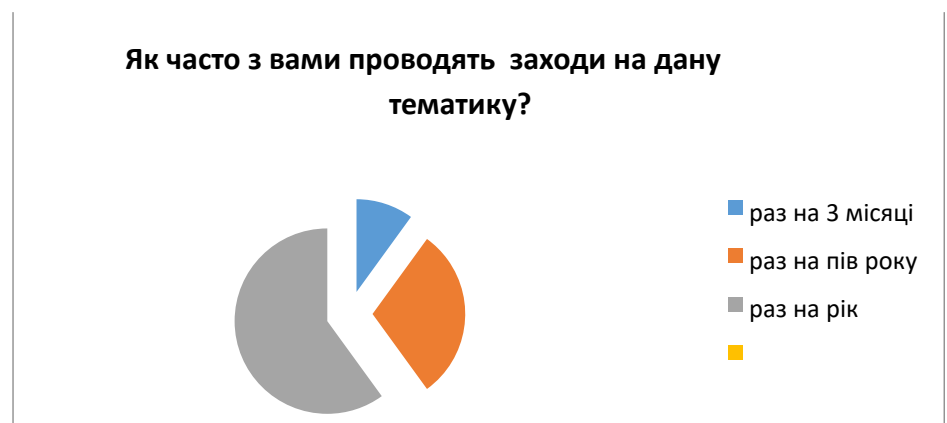

Рис. 2.10. Визначення рівня профілактики насильницького спілкування серед молоді

Як видно з результатів, відображених на Рис. 2.10, робота щодо профілактики агресивних форм спілкування проводиться вкрай рідко. Це свідчить про відсутність системної превентивної роботи в освітньому

середовищі, спрямованої на формування культури ненасильницької комунікації серед школярів.

Наступне запитання анкети було спрямоване на з'ясування рівня обізнаності респондентів щодо того, як саме виявляється насильницьке спілкування в повсякденному житті. Отримані відповіді виявили наступне:

- 70% опитаних не змогли назвати жодної характерної ознаки насильницького стилю взаємодії;
- 30% зазначили, що орієнтовно розуміють, у чому полягає суть подібного спілкування.

Таким чином, можна зробити висновок, що значна частина молоді недостатньо обізнана з тим, як саме виглядають словесні або психологічні форми тиску в міжособистісній взаємодії. Ймовірно, багато з респондентів раніше стикалися з такими проявами у своєму середовищі, однак не ідентифікували це як насильство, сприймаючи таку поведінку як «норму» або «жарт» [29, с. 80].

Щоб проаналізувати загальну схильність до насильницького спілкування в мовленнєвій взаємодії, ми визначили три рівні емоційного контролю та готовності до безпечного спілкування:

Високий рівень - характерний для респондентів, які активно включаються у творчі заняття, мають внутрішню мотивацію до саморозвитку, охоче застосовують музику як інструмент емоційної рівноваги, а також демонструють стабільну поведінку в складних соціальних ситуаціях.

Середній рівень - притаманний учням, які розуміють цінність конструктивного спілкування, проте не завжди застосовують відповідні інструменти саморегуляції. Їхня участь у терапевтичних чи профілактичних заходах є частковою, а інтерес до музики чи арт-терапії - помірним.

Низький рівень - спостерігається у респондентів, які не відчувають зв'язку між творчою діяльністю та покращенням психологічного самопочуття. Вони, як правило, демонструють низький рівень залученості до самопізнання,

рідко виявляють інтерес до методів профілактики конфліктів, а регуляція емоційного стану є слабо розвиненою [35, с. 78].

Усі результати опитування, що стосувалися рівнів емоційно-вольового компонента, були зведені в узагальнену таблицю, що дозволила побачити загальну динаміку схильності до насильницького стилю спілкування серед молодіської молоді.

Таблиця 2.2.

Результати діагностики схильності респондентів до насильницького спілкування табл.

Рівень Компонент	Низький%	Середній%	Високий %
Мотиваційний	36.6%	35.8%	27.6%
Когнітивний	20.3%	43.1%	36.6%
Емоційно-вольовий	27.1%	34.4%	38.5%
Технологічний	18.1%	37.6%	44.2%
Загальна сума	25.6%	36.2%	38.2%

Проведене дослідження продемонструвало, що значна частина молоді – 38,2% – виявляє виражену схильність до порушення норм соціально прийнятної поведінки у процесі спілкування, що часто проявляється у формі агресії, примусу або словесного тиску. Цей результат вказує на актуальність і гостру потребу в систематичній превентивній роботі, спрямованій на попередження насильницького спілкування серед респондентів та формування навичок безпечної комунікації.

Висновки до розділу 2

Отже, було здійснено емпіричне дослідження, спрямоване на виявлення рівня насильницького спілкування серед молоді, а також проаналізовано ставлення респондентів до сучасного мистецтва як можливого засобу впливу на комунікативну поведінку. Дослідження дозволило зафіксувати наявність проблеми агресивної комунікації у значної частини опитаних молодих людей, що свідчить про актуальність теми дослідження. У процесі роботи було використано надійні психодіагностичні методики, які дали змогу об'єктивно оцінити рівень агресивності у вербальній та невербальній формі, а також виявити емоційне ставлення до комунікативних конфліктів.

Аналіз отриманих результатів показав, що значна частина молоді використовує агресивні або пасивно-агресивні моделі поведінки у щоденному спілкуванні. Це проявляється в підвищеній конфліктності, схильності до вербального тиску, нехтуванні особистими межами інших, а також у низькому рівні емпатії. Водночас дослідження засвідчило, що багато учасників не усвідомлюють власну агресивність або вважають її нормальною частиною міжособистісної взаємодії.

Окремий блок дослідження був присвячений з'ясуванню ставлення молоді до сучасного мистецтва як до засобу самовираження та соціального впливу. Було виявлено, що більшість респондентів виявляють інтерес до мистецьких практик – зокрема до музики, візуального мистецтва, театру, кіно. Молоді люди сприймають мистецтво не лише як розвагу, а й як спосіб осмислення особистих переживань, конфліктів і соціальних проблем. Позитивне ставлення до мистецтва корелює з нижчим рівнем агресивності, що дозволяє розглядати його як потенційний інструмент профілактики насильницького спілкування.

Таким чином, результати емпіричного дослідження підтвердили гіпотезу про існування зв'язку між рівнем насильницького спілкування серед молоді та їхнім рівнем культурної залученості.

РОЗДІЛ 3. ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬНИЦЬКОГО СПІЛКУВАННЯ В МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАСОБАМИ СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА

3.1 Методичні підходи до профілактики агресивного спілкування у молоді

Профілактика насильницького спілкування в молодіжному середовищі є одним із ключових напрямів сучасної соціальної роботи, оскільки саме в молодому віці формуються основні засади соціальної поведінки, моральні переконання, комунікативна культура та вміння будувати стосунки з оточенням. Актуальність формування ненасильницьких моделей комунікації серед молоді зумовлена зростанням кількості конфліктних ситуацій, поширенням мовленнєвої агресії в цифровому середовищі, появою нових форм психологічного тиску, таких як кібербулінг, тролінг, хейт-спіч, а також зниженням рівня емоційної грамотності серед молодого покоління. Методичне забезпечення профілактичної діяльності має спиратися на міждисциплінарний підхід, що поєднує психолого-педагогічні, соціально-культурні та гуманістичні компоненти впливу.

У сучасній українській педагогіці методи запобігання насильницькому спілкуванню серед молоді умовно поділяються на кілька груп залежно від їх функціонального призначення та характеру взаємодії між учасниками освітнього процесу [34 ,с. 80].

1. Методи організації та реалізації профілактичної діяльності. Ці методи охоплюють використання словесних (лекції, бесіди), візуальних (демонстрації, ілюстрації) та практичних (вправи, творчі завдання) підходів. У процесі впливу на молодь важливу роль відіграє також застосування логічних шляхів засвоєння інформації – індукції (від часткового до загального) і дедукції (від загального до часткового). У контексті протидії агресивному мовленню ці

методи допомагають усвідомити неприпустимість насильства в будь-якій формі.

2. Методи моніторингу ефективності профілактики. Йдеться про різні форми оцінювання – усні й письмові опитування, тести, самоаналіз і самооцінювання. Такі інструменти дозволяють відстежити зміни у ставленні та поведінці респондентів щодо проявів агресії у спілкуванні.

3. Методи стимулювання профілактичної активності. Сюди входить система заохочення й моральної підтримки молоді. Вона сприяє формуванню позитивної мотивації, почуття відповідальності та внутрішньої потреби дотримання норм ненасильницької взаємодії.

Класифікація методів за формою взаємодії:

- 1) Пасивні методи. Це способи, при яких основна роль належить вчителю, а учні виступають у ролі слухачів. Такі форми, як правило, не сприяють глибокому засвоєнню цінностей ненасильницької комунікації, оскільки не передбачають активного включення респондентів.
- 2) Активні методи. У цій формі учні виступають співучасниками процесу. Разом із педагогом вони обговорюють проблеми, аналізують ситуації, беруть участь у практичних вправах, що підвищує рівень усвідомлення і рефлексії.
- 3) Інтерактивні методи. Це сучасний підхід, що передбачає тісну взаємодію між усіма учасниками освітнього середовища. Йдеться не лише про діалог з педагогом, а й про співпрацю між самими учнями. Такі методи особливо ефективні у профілактиці вербальної агресії, адже спрямовані на розвиток емпатії, вміння слухати, самоконтролю та позитивного моделювання поведінки.

До найбільш результативних форм роботи з профілактики насильницького спілкування серед старшокласників відносять: освітні лекції, діалогічні бесіди, тренінгові заняття, арт-терапевтичні майстер-класи, рольові ігри тощо. Вони не лише інформують про проблему, а й створюють умови для

осмислення особистого досвіду, опрацювання моделей ненасильницького спілкування та підвищення емоційної культури [42, с. 76].

Тренінгові заняття, спрямовані на протидію насильницькому спілкуванню серед молоді, можуть бути інтерпретовані через різні концептуальні підходи. Вони не лише навчають, а й активно впливають на емоційну сферу, стимулюють самопізнання та соціальне навчання.

Залежно від методологічного підґрунтя, тренінг можна розглядати як:

- інструмент формування нових моделей поведінки через систему підкріплень, коли заохочуються конструктивні форми комунікації, а негативні – поступово зникають унаслідок втрати підтримки;

- тренування навичок безконфліктної взаємодії, що дає змогу запобігати виникненню агресивної риторики в молодіжному середовищі;

- активну форму навчання, де учасники не просто отримують інформацію, а беруть участь у вправах, рефлексіях, рольових іграх, спрямованих на розвиток емпатії, вміння слухати та адекватно висловлювати емоції;

- простір для усвідомлення проблем у власному стилі спілкування й пошуку шляхів їх подолання через особистісну участь.

У профілактиці вербальної та невербальної агресії особливе місце займає музична терапія як один із методів арт-терапевтичного впливу. Форми музичної терапії класифікуються за кількістю учасників (індивідуальна чи групова) та за рівнем активності респондентів у процесі:

- Пасивна (рецептивна) музикотерапія передбачає слухання спеціально підібраних звукових композицій. Цей тип взаємодії з музикою орієнтований на розслаблення, гармонізацію внутрішнього стану, зниження рівня емоційної напруги та агресивності.

- Активна музична терапія залучає учасників до співу, гри на інструментах, музичної імпровізації. Це дозволяє молоді безпечно вивільнити емоції та спрямувати накопичену напругу в конструктивне русло.

– Інтегративна арт-терапія поєднує музику з іншими формами мистецтва: рухами, малюванням, поезією чи творчими есе. Наприклад, учасникам пропонується створити малюнок після прослуховування музичного твору або вигадати історію, нав'язану ритмом. Така форма сприяє рефлексії, розвитку емоційного інтелекту та зниженню внутрішньої агресії.

Експресивна музикотерапія, що ґрунтується на творчому самовираженні, допомагає молодим людям легше опанувати соціально прийнятні способи спілкування. Імпровізаційна гра на інструментах, рух під музику, спільне створення музичних мініатюр – усе це формує атмосферу довіри, розвиває навички комунікації та вчить бачити межі допустимого в особистісній взаємодії [54, с. 34].

Різноманіття методів арт-терапії дає змогу ефективно працювати з такими складними проявами, як насильницьке спілкування серед молоді. Особливе місце тут займає експресивна музична терапія, яка передбачає активну або пасивну взаємодію з музикою як інструментом емоційної саморегуляції.

Індивідуальні сесії експресивної музикотерапії базуються на тісному емоційному контакті між фахівцем і молодою людиною. Під час таких зустрічей створюється безпечний простір, де підліток може через музику висловити почуття, які важко озвучити словами. Музика в цьому контексті виступає посередником у діалозі, допомагаючи знизити рівень емоційної напруги.

Групові форми експресивної терапії розгортаються навколо спільної творчості. Основні напрями:

– Імпровізація на інструментах без директивної участі терапевта дозволяє учасникам вільно самовиражатися, що особливо корисно у випадках пригніченого емоційного стану або накопиченої агресії;

– Терапевтичний спів – як спрямований (із тематичним наповненням), так і вільний, що сприяє розслабленню, зняттю внутрішніх бар'єрів та поліпшенню емоційного тону;

– Рухи під класичну музику, які дозволяють трансформувати внутрішні переживання в тілесну активність, особливо ефективні у профілактиці жорсткого чи принизливого ставлення до однолітків.

У межах рецептивної арт-терапії підлітки залучаються до прослуховування музики без потреби в активній участі. Зазвичай це фонові композиції для створення настрою, зняття тривоги, активізації уваги або створення внутрішнього відчуття безпеки. Така форма сприяє нормалізації психоемоційного стану, зменшує схильність до агресивних проявів у спілкуванні.

Рецептивні методи поділяються на індивідуальні та групові:

– Індивідуальна комунікативна терапія передбачає слухання музики разом із терапевтом з метою покращення взаєморозуміння;

– Реактивна терапія спрямована на роботу з важкими емоціями, які складно висловити, що особливо актуально для молоді, яка зазнала образ чи цькування;

– Неспеціалізоване рецептивне слухання (через навушники або аудіосистеми) виконує релаксаційну функцію та застосовується у шкільному або домашньому середовищі.

Групові рецептивні заняття мають також кілька варіантів:

– Колективне слухання музики як привід для дискусії, невербального самовираження або рефлексії;

– Стимулююча музична терапія, що викликає емоційні реакції через спеціально підібрану музику;

– Регулятивна терапія, де акцент робиться на тілесно-емоційні відчуття, що допомагає відновити внутрішній баланс [23 ,с. 68].

Отже, арт-терапія, зокрема музична, демонструє високу ефективність у профілактиці насильницького спілкування серед респондентів. Вона відкриває альтернативні шляхи самовираження, дає змогу перетворити деструктивні емоції в конструктивні дії та сприяє налагодженню здорових форм комунікації.

У комплексній роботі з молоддю музична терапія може стати надійною опорою в побудові толерантного середовища.

Методичні підходи до профілактики насильницького спілкування передбачають, насамперед, створення цілісної системи заходів, спрямованих на формування у молоді навичок конструктивної взаємодії, розвиток емоційної компетентності, саморефлексії, відповідальності за власну комунікативну поведінку. Одним із провідних у цьому напрямі є компетентнісний підхід, відповідно до якого молодій людині мають бути передані не лише знання про насильство як соціальну проблему, але й сформовані відповідні уміння і навички, що дозволяють практикувати ненасильницьке спілкування у повсякденному житті. Компетентнісний підхід вимагає інтеграції таких елементів, як розвиток емоційного інтелекту, навички асертивної поведінки, вміння розв'язувати конфлікти ненасильницьким шляхом, здатність до емпатії та активного слухання [19, с. 50].

Психолого-педагогічний підхід ґрунтується на розумінні того, що агресивна комунікація є наслідком незадоволених психологічних потреб, травматичного досвіду, дефіциту емоційної підтримки, а також низького рівня соціальної адаптації. Профілактика в межах цього підходу передбачає створення умов для емоційної безпеки молоді, налагодження довірливого середовища, у якому кожен учасник може відкрито висловлювати свої переживання, ділитися емоціями, отримувати зворотний зв'язок без страху бути засудженим чи приниженим. У межах цього підходу широко застосовуються такі методи, як тренінги розвитку емоційної грамотності, групові обговорення з елементами психологічного тренінгу, арт-терапевтичні практики, рольові ігри, які моделюють ситуації конфліктної взаємодії.

Особливого значення набуває діяльнісний підхід, який передбачає активне залучення молоді до процесу самотворення, самореалізації та відповідального соціального досвіду через участь у конкретних проєктах, акціях, творчих ініціативах, що мають суспільну значущість. Цей підхід підкріплює ідею суб'єктності молоді, стимулює їхню активну позицію у

вирішенні соціальних проблем, зокрема - проблеми насильницького спілкування. Саме участь у колективній діяльності дозволяє не лише отримати знання про альтернативи агресії, але й пережити досвід позитивної взаємодії, співпраці, порозуміння. У межах діяльнісного підходу надзвичайно ефективними є різноманітні формати творчої співпраці - театральні постановки, художні проекти, фото- та відеокампанії, спрямовані на популяризацію культури ненасильства.

В умовах зростання ролі візуальної культури та цифрового простору в житті молоді особливої актуальності набуває культурологічний підхід, що розглядає мистецтво як засіб виховання, соціалізації та трансформації деструктивної поведінки. У межах цього підходу мистецтво постає як мова символів, що здатна донести глибокі соціальні сенси, викликати емоційну реакцію, стимулювати саморефлексію, формувати нові ціннісні орієнтири. Сучасне мистецтво - стріт-арт, відеоарт, перформанс, музика, театр, цифрові інсталяції - має потужний потенціал у сфері профілактики насильницького спілкування, адже воно дозволяє молоді побачити себе з боку, прожити важливі соціальні ситуації, висловити свої емоції через художню форму [31 ,с. 67].

Соціально-контекстуальний підхід базується на розумінні того, що агресивна комунікація не є лише індивідуальним феноменом, а має соціальне коріння. У зв'язку з цим методика профілактики повинна охоплювати не лише окрему особу, а й усього соціального актора - родину, шкільне або університетське середовище, молодіжну громаду, онлайн-спільноту. Методики в межах цього підходу включають роботу з мікрогрупами, аналіз групових норм, колективне моделювання правил комунікації, обговорення цінностей групи, а також формування культури реагування на прояви насильства у спілкуванні.

Комплексний підхід, що поєднує в собі елементи попередньо названих концепцій, дозволяє створити багаторівневу систему профілактики насильницького спілкування. Вона передбачає одночасну роботу над трьома рівнями: особистісним (розвиток саморефлексії, емоційної компетентності),

міжособистісним (моделювання навичок комунікації, ведення діалогу, розв'язання конфліктів), соціокультурним (участь у творчих ініціативах, соціальних практиках, мистецьких акціях). У цьому випадку методика профілактики будується за принципами інтерактивності, залучення, емоційного включення, культурної релевантності та соціальної значущості.

У практиці соціальної роботи з молоддю ефективними є методики, побудовані на основі тренінгових занять. Тематика таких тренінгів може охоплювати розвиток навичок ненасильницького спілкування, управління емоціями, асертивної поведінки, активного слухання, розпізнавання маніпулятивних стратегій. Методичні матеріали можуть включати міні-лекції, дискусії, вправи на рефлексію, розбір кейсів, рольові ігри, моделювання ситуацій, перегляд відеофрагментів з подальшим обговоренням. Особливу увагу варто приділити практикам тілесної усвідомленості, що допомагають молоді краще розуміти власні реакції, контролювати напругу, знижувати рівень агресії на фізіологічному рівні [24, с. 88].

Методики арт-профілактики, зокрема театральні та візуальні практики, дозволяють уникнути формального підходу до профілактики, вийти за межі лекційного або нормативного впливу й створити справді трансформаційний досвід. Наприклад, форум-театр дозволяє не лише програти ситуацію насильницької взаємодії, а й змінити її перебіг, обговорити з групою можливі варіанти виходу з конфлікту. Художні колажі, плакати, комікси можуть слугувати інструментами візуалізації ненасильницьких цінностей. Створення коротких відеороликів на тему культури спілкування активізує критичне мислення, розвиває навички самопрезентації та креативності.

Важливо, щоби методика профілактики відповідала принципам добровільності, безпеки, конфіденційності та позитивної підтримки. Молодь має відчувати себе не об'єктом виховного впливу, а суб'єктом творчого процесу, здатним до зміни, розвитку, прийняття рішень. Саме такий підхід забезпечує внутрішню мотивацію до самовдосконалення, підвищує рівень

самоповаги та віру у власні сили як важливу умову формування ненасильницької позиції у спілкуванні [32 ,с. 54].

Таким чином, методичні підходи до профілактики насильницького спілкування серед молоді мають ґрунтуватися на поєднанні різних дисциплінарних концепцій, інтерактивних форм роботи, емоційної залученості та соціального змісту. Особливу ефективність у цьому контексті демонструють арт-практики, які створюють умови для безпечного самовираження, рефлексії, розвитку емпатії, а також формування нових форм міжособистісної взаємодії.

3.2 Проєкт профілактичної тренінгової програми, його цілі, завдання, етапи

Профілактика насильницького спілкування в молодіжному середовищі потребує комплексного підходу, який поєднує теоретичні знання, практичні навички та досвід позитивної взаємодії. Особливу ефективність у цьому напрямі демонструють тренінгові програми, які дозволяють молоді опановувати нові комунікативні стратегії, розвивати емоційний інтелект, формувати рефлексивне ставлення до власної поведінки, а також взаємодіяти з іншими в безпечному й підтримувальному середовищі. У цьому підрозділі представлено розробку профілактичної тренінгової програми з використанням засобів сучасного мистецтва, що отримала назву «Мистецтво діалогу».

Мета програми полягає у формуванні в молоді навичок ненасильницької комунікації через особистісний розвиток, саморефлексію, підвищення рівня емоційної культури та активне використання мистецьких практик як інструментів самовираження та соціального впливу. Програма покликана надати учасникам альтернативні моделі поведінки, що базуються на взаємоповазі, емпатії, відкритому діалозі та конструктивному вирішенні конфліктів.

Основними завданнями тренінгової програми є: ознайомлення молоді з поняттям насильницького та ненасильницького спілкування, розвиток емоційної компетентності (здатності розпізнавати, виражати й регулювати емоції), формування навичок активного слухання, асертивного самовираження та конструктивного реагування на конфлікти, створення безпечного простору для художнього самовираження й емоційного розвантаження, стимулювання внутрішньої мотивації до розвитку культури ненасильницької комунікації.

Тренінгова програма «Мистецтво діалогу» розрахована на 8 занять по 90 хвилин, які проводяться двічі на тиждень упродовж одного місяця. Загальна тривалість програми становить 720 хвилин (12 годин). Група учасників - до 15 осіб віком від 16 до 23 років. Заняття проходять у просторому приміщенні, обладнаному для групової роботи, з можливістю використання фліпчарта, проєктора, музичного супроводу та матеріалів для творчості (папір, фарби, маркери, тканина, пластилін тощо). Програму реалізують тренер (фахівець із соціальної роботи) у співпраці з арт-терапевтом та фасилітатором групових процесів [41, с. 76].

Програма має три структурні етапи: мотиваційно-діагностичний, тренінгово-арт-практичний, рефлексивно-оцінювальний. Кожен етап має свою логіку, мету та методичне наповнення, що забезпечує цілісність і динаміку змін у процесі групової роботи.

Перший етап - мотиваційно-діагностичний (1-ше заняття). Його мета - створення сприятливого психологічного клімату, знайомство учасників, формування мотивації до участі, діагностика первинного рівня агресивності у спілкуванні, а також очікувань від програми. Проводиться знайомство в колі, вправи на створення групової єдності («Спільні цінності», «Наші очікування»), заповнення анкет і тестів (зокрема тесту Басса-Даркі), візуалізація цілей програми у формі символічного «дерева змін», де кожен учасник фіксує власну мету.

Другий етап - тренінгово-арт-практичний (2–7 заняття). Він є основною частиною програми та передбачає інтеграцію психолого-педагогічного

навчання з мистецькими практиками. На цьому етапі реалізуються модулі: «Емоції й агресія: розпізнавання та регуляція», «Що таке насильство у спілкуванні», «Альтернативи агресії: діалог, слухання, підтримка», «Емпатія як основа ненасильницького контакту», «Я-послання й асертивна поведінка», «Арт як простір безпеки й самовираження» [24, с. 80].

Кожне заняття має чітку структуру: вітальне коло та емоційна розминка; коротка теоретична частина; практичні вправи (індивідуальні, у парах, у малих групах); мистецьке завдання (створення колажу, рисунку, плакату, сценки, відеофрагменту, музичного фрагменту тощо); обговорення та рефлексія в колі. Усі вправи мають ціннісне спрямування та ґрунтуються на принципах добровільності, прийняття, недискримінації та поваги до особистості.

Особливе місце у програмі займає інтеграція методів арт-терапії. Наприклад, у модулі «Емоції й агресія» учасники через кольорову гаму й лінії зображують свій внутрішній емоційний стан, а потім у колі описують, як колір або форма пов'язана з їхнім досвідом комунікації. Це дозволяє не лише зняти напругу, а й побачити себе з боку, осмислити власну поведінку. У модулі «Емпатія й підтримка» використовується вправа «Шлях іншого», під час якої кожен учасник створює колаж із фрагментів чужого досвіду (фото, слова, метафори), щоб прожити ситуацію з погляду іншої людини. Таке занурення сприяє розвитку співпереживання й прийняття.

Тренінг включає рольові ігри, під час яких молодь моделює конфліктні ситуації з життя (школа, соцмережі, родина, вулиця) та разом шукає варіанти їх ненасильницького вирішення. Значну увагу приділено навчанню технік «Я-послання», «активне слухання», «емоційна пауза». Практикується створення «скриньки рішень» - колективного ресурсу, де фіксуються вдалі способи комунікації у складних ситуаціях.

Останнє заняття другого етапу присвячене створенню спільного мистецького продукту. Учасники обирають форму: плакат, сценку, відеоролик, аудіоподкаст або перформанс на тему «Мистецтво діалогу», який

демонструється іншим молодим людям, щоб поширити ідею ненасильницької взаємодії. Це завершує творчий етап і підсилює відчуття причетності до змін.

Третій етап - рефлексивно-оцінювальний (8-ме заняття). Він присвячений аналізу змін, які відбулися в учасниках протягом програми. Проводиться повторне тестування, порівнюється рівень агресивності до й після участі у програмі, організовується коло завершення, де кожен ділиться власними інсайтами, переживаннями, труднощами та відкриттями. Учасники мають змогу написати листа собі в майбутнє з побажаннями щодо подальшого зростання у культурі діалогу. Також відбувається символічне вручення сертифікатів, що фіксує значущість пройденого досвіду.

Таблиця 3.1.

Програма соціологічного тренінгу з метою профілактика насильницького спілкування серед молоді

№ з/п	Назва заняття	Тема/Зміст тренінгу	Форми методи роботи	Очікувані результати	Тривалість, хв.
1	Знайомство і мотивація	Формування групи, встановлення правил, очікування	Знайомство, мозковий штурм, гра «Спільне»	Позитивна атмосфера, згуртування	90
2	Розуміння емоцій	Що таке емоції, як їх розпізнавати та контролювати	Міні-лекція, вправа «Кольори емоцій», обговорення	Самоусвідомлення, розвиток емоційної грамотності	90
3	Агресія і насильство у спілкуванні	Визначення понять, форми та прояви агресії	Відеоаналіз, аналіз кейсів, дискусія	Розуміння ознак агресії у комунікації	90
4	Емпатія та співпереживання	Роль емпатії у спілкуванні та профілактиці агресії	Вправа «У чужих черевиках», рефлексія	Формування емпатійного мислення	90
5	Активне слухання і діалог	Комунікативні бар'єри та техніки активного слухання	Гра «Зіпсований телефон», рольові ігри	Удосконалення навичок слухання	90
6	Конфлікти: як діяти?	Типи конфліктів та стратегії	Моделювання ситуацій, дискусія	Освоєння способів мирного	90

		поведінки у них		вирішення конфліктів	
7	Асертивність у спілкуванні	Вміння відстояти себе без агресії	Вправа «Я-послання», обговорення	Розвиток навичок асертивної поведінки	90
8	Мистецтво як мова без насильства	Роль творчості у вираженні почуттів і зниженні агресії	Арт-терапія, музичні образи, малюнки	Зняття напруги, розвиток творчого самовираження	90
9	Творча майстерня	Робота над груповим мистецьким проектом	Коллективне створення плаката/відео	Відчуття залученості та спільної мети	90
10	Презентація результатів	Демонстрація творчих робіт, відкритий діалог	Виступи, рефлексія, обговорення	Підвищення соціальної активності	90
11	Підсумки і рефлексія	Що ми змінили? Як відчуваємось? Що далі?	Обговорення, «Лист собі», анкетування	Осмислення особистих змін і досвіду	90
12	Повторна діагностика	Оцінка змін у рівні агресивності та комунікативних навичок	Тестування, самооцінка, зворотний зв'язок	Визначення ефективності програми	90

Профілактична тренінгова програма є гнучкою, адаптивною до складу групи, її темпів і потреб. Вона передбачає можливість подальшого продовження у форматі творчого клубу, де учасники можуть реалізовувати нові проекти, виступати фасилітаторами для інших груп або вести просвітницьку діяльність у своєму середовищі. Це забезпечує стійкість досягнутих змін і поширення ідей ненасильства в ширшому соціальному контексті.

Отже, розроблена програма поєднує елементи тренінгу, арт-терапії, соціального проектування та молодіжної просвіти. Її методичне наповнення відповідає актуальним запитам молоді, сприяє формуванню культури діалогу, зниженню рівня агресії у спілкуванні та підвищенню соціальної компетентності. У наступному розділі буде представлено оцінку ефективності реалізації програми, що ґрунтується на аналізі отриманих результатів і відгуках учасників [52, с. 40].

Особливістю програми є активне використання мистецьких засобів як форми безпечного самовираження, що сприяє глибшому засвоєнню матеріалу та позитивному емоційному включенню учасників. Структура програми є гнучкою, орієнтованою на практику та розвиток ключових соціальних компетентностей, що дозволяє ефективно формувати культуру ненасильницької комунікації у молодіжному середовищі.

3.3. Оцінка ефективності реалізації програми

Пілотне дослідження, спрямоване на вивчення проблеми насильницького спілкування серед молоді, проводилось на базі Державного навчального закладу «Запорізьке вище професійне училище». Участь у ньому взяли 50 молоді, яких було розподілено на дві підгрупи: контрольну (24 особи) та експериментальну (26 осіб). Дослідницька діяльність тривала з січня до травня 2021 року та реалізовувалась у кілька етапів.

Завданням було не лише зафіксувати наявність проявів вербальної та фізичної агресії в комунікації, а й перевірити ефективність впроваджених профілактичних заходів. Головний акцент ставився на зниження рівня агресивних реакцій у молодіжному середовищі, а також на розбудову навичок безконфліктного спілкування.

На первинному, діагностичному етапі учасники обох груп пройшли психологічне тестування, яке дозволило виявити ступінь схильності до насильницького спілкування у спілкуванні, зокрема до вербального приниження, домінування, психологічного тиску та фізичних проявів агресії. Особлива увага приділялась тому, як підлітки поведуться в конфліктних ситуаціях, які моделі взаємодії переважають та наскільки вони схильні до застосування сили як способу самоствердження.

У процесі формувального етапу з експериментальною групою проводилися спеціальні заняття з елементами арт-терапії, які мали на меті сприяти розвитку емоційного інтелекту, толерантності, саморегуляції й

навичок конструктивного діалогу. Контрольна ж група не отримувала таких впливів, що дозволяло чітко зіставити динаміку змін між групами [23 ,с. 76].

Повторне діагностування здійснювалося за тими самими інструментами, що й на початку дослідження. Це забезпечило достовірність зіставлення початкових та підсумкових результатів. Аналіз зібраних даних дав змогу зробити висновки щодо зниження рівня агресивних установок у спілкуванні серед учасників експериментальної групи, що свідчить про позитивний вплив запропонованих психопрофілактичних заходів. Детальні результати відображено у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Динаміка ефективності психологічної профілактики насильницького спілкування молоді засобами арт-терапії

	Контрольна група			Експериментальна група		
	до експерименту	після експерименту	зміни	до експерименту	після експерименту	зміни
1.Шкала установки на соціально-бажані відповіді.	14%	11%	-3%	22%	15%	-7%
2.Шкала схильності до подолання норм і правил.	8%	5%	-3%	12%	8%	-4%
3.Шкала схильності до адиктивної поведінки.	15%	5%	-10%	22%	10%	-12%
4.Шкала схильності до саморуйнівної поведінки (суїцид).	30%	15%	-15%	38%	19%	-19%

5.Шкала схильності до агресії та насильства.	2%	0%	-2%	2%	0%	-2%
6.Шкала вольового контролю емоційних реакцій.	52%	75%	+23%	38%	60%	+22%
7.Шкала схильності до деліквентної поведінки.	15%	5%	-10%	22%	10%	-12%

У таблиці 3.1 відображено позитивні зміни, що відбулися серед молоді експериментальної групи в результаті впровадження профілактичних заходів, спрямованих на зменшення проявів насильницького спілкування. Зафіксовано зниження прагнення до соціально бажаних відповідей, зменшення рівня негативізму, а також посилення здатності контролювати власні реакції у стресових або конфліктних ситуаціях. Це свідчить про посилення соціальної зрілості респондентів та ефективність методів корекційної роботи.

У межах занять використовувалися елементи арт-терапії, що сприяли не лише зниженню агресивності, а й розвитку особистісної відкритості, усвідомлення емоцій і потреби у конструктивному діалозі. Створення арт-продукту в межах таких вправ було зумовлене декількома провідними мотивами:

- потребою молоді виразити емоції у формі доступного символічного змісту;
- прагненням осмислити особисті внутрішні переживання;
- бажанням налагодити контакт з однолітками через комунікацію на основі творчого продукту.

Творчий процес активізував базові психологічні механізми: сприймання, уяву, емоційне опрацювання та здатність до рефлексії. Це, у свою чергу,

сприяло перенесенню комунікативної активності зі сфери конфлікту в площину діалогу.

Серед молоді контрольної групи також зафіксовано певні позитивні тенденції. Під впливом окремих елементів арт-терапевтичних вправ (що мали ознайомчий характер), вони демонстрували зростання самоконтролю емоційних імпульсів, що є важливою передумовою для формування толерантного стилю спілкування. Підлітки почали краще контролювати прояви роздратування, агресії та уникали вербального тиску [55, с. 70].

Незначне покращення результатів серед молоді контрольної групи можна пояснити тим, що після первинного анкетування в деякого виник інтерес до порушених у тестах тем. Це, ймовірно, стало поштовхом до самостійного осмислення окремих аспектів насильницького спілкування, зокрема його форм, причин і наслідків.

Для об'єктивного оцінювання ефективності впроваджених профілактичних заходів щодо попередження насильницької комунікації було проведено порівняльний аналіз змін у рівні усвідомлення проблеми серед молоді обох груп – експериментальної та контрольної – до та після реалізації програми.

На основі цього аналізу можна стверджувати, що цілеспрямована психологічна робота, зокрема з використанням арт-терапевтичних інструментів, позитивно впливає на готовність молоді до конструктивної взаємодії. Після завершення формувального етапу дослідження було зафіксовано помітне зменшення толерантності до насильницьких форм поведінки, покращення самоконтролю, а також зростання рівня емоційної зрілості та здатності до емпатії серед молоді експериментальної групи.

Досягнуті результати дозволяють зробити висновок, що семінарські заняття, поєднані з арт-терапевтичними методами, сприяють глибшому розумінню молоддю власних емоцій, мотивів дій та впливу агресії в комунікації. Учні, які брали участь в експериментальній програмі,

демонстрували більшу відкритість, свідоміше ставлення до меж дозволеного в спілкуванні, вміння реагувати без агресії навіть у конфліктних ситуаціях.

Проведене дослідження має прикладне значення, оскільки запропоновані рекомендації можуть бути впроваджені в освітню практику задля покращення соціального клімату в молодіських колективах. Наукова новизна роботи полягає в інтеграції арт-терапевтичного підходу в сферу попередження агресивного та насильницького спілкування. Достовірність отриманих результатів підтверджується ретельною побудовою методичної частини, обґрунтованістю застосованих діагностичних методів та використанням статистичних критеріїв під час обробки емпіричних даних.

На підставі отриманих у процесі дослідження результатів, що стосуються теми насильницького спілкування серед молоді, можна сформулювати низку практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності профілактичної роботи в освітньому середовищі [32, с. 75].

Профілактика насильницьких проявів у молодіжному спілкуванні має здійснюватися в межах цілісної виховної системи, яка інтегрує навчальний, соціальний і психологічний компоненти. Основні кроки, які можуть бути ефективними в умовах закладу освіти:

1. Необхідно включати до освітнього процесу завдання, що орієнтують молоді на моральні цінності та ненасильницькі способи вирішення конфліктів.
2. При розв'язанні морально-етичних ситуацій важливо формувати у здобувачів освіти усвідомлення важливості загальнолюдських норм, поваги до прав інших і здатності до саморефлексії.
3. Варто впроваджувати індивідуальний підхід, з урахуванням особистих особливостей молоді, їхніх життєвих установок та соціального досвіду.
4. Слід поєднувати особистісно-орієнтовану взаємодію з груповими формами роботи, що стимулюють співпрацю, взаємодопомогу та взаємоповагу.

5. Важливо системно здійснювати моніторинг розвитку соціальних навичок, контролювати динаміку ставлення до спілкування, виявляти ризики агресії та вчасно їх коригувати.

6. Для формування мотивації до конструктивної взаємодії слід використовувати такі методики: ситуаційні ігри, обговорення складних життєвих кейсів, переконання, тренінги на розвиток емоційного інтелекту.

7. В освітньому процесі доцільно застосовувати методи пошукового, проблемного та проектного навчання, що сприяють розвитку критичного мислення, аналізу соціальних ситуацій, розумінню наслідків насильницьких дій.

8. Особливу увагу варто приділяти розвитку вміння вести дискусію, поважати іншу точку зору, а також аналізувати власну поведінку та її вплив на соціальне оточення.

9. Метод соціального проєктування дозволяє змодельовати ситуації професійної та міжособистісної взаємодії, у яких підлітки можуть відпрацювати ненасильницькі стратегії вирішення конфліктів.

10. Необхідно створити відповідні матеріально-технічні умови для реалізації молодіських ініціатив: забезпечити доступ до приміщень для проведення тренінгів, дискусій, мати у наявності технічні засоби (аудіо-, відеообладнання), спортивний інвентар, канцелярію [41 ,с. 62].

Спираючись на теоретичні засади формування соціальної компетентності молоді та практичні результати дослідження, можемо стверджувати, що протидія насильницькому спілкуванню є ключовим чинником у процесі становлення особистості.

Висновки до розділу 3

Отже, методичні підходи, розглянуті в межах розділу, акцентують увагу на важливості інтеграції мистецтва як універсального засобу розвитку емпатії, емоційного самовираження, критичного мислення та здатності до ведення

конструктивного діалогу. У центрі профілактичної роботи - створення безпечного творчого простору, в якому молодь може вільно висловлювати свої почуття, рефлексувати над власним досвідом і шукати альтернативи агресивній поведінці. Арт-практики, що були використані, включають театральні імпровізації, колективне створення арт-об'єктів, кіноперегляди з подальшим обговоренням, музичні експресії та інші інтерактивні форми роботи.

Проект програми «Мистецтво діалогу» був спрямований на підвищення рівня комунікативної культури, формування навичок ненасильницького спілкування та розвиток здатності до емоційної регуляції. Програма складалася з трьох етапів: підготовчого (мотивація та діагностика), основного (виконання комплексу арт-занять) і завершального (рефлексія, повторна діагностика, оцінка результатів).

Оцінка ефективності реалізації програми проводилася шляхом порівняння результатів діагностики до і після участі в заходах. Отримані дані засвідчили позитивну динаміку: зниження рівня агресивності у спілкуванні, підвищення емпатійності, зростання рівня усвідомленості у виборі комунікативної стратегії. Учасники програми відзначили покращення емоційного клімату в групі, збільшення довіри один до одного та загальне підвищення мотивації до побудови відкритих і поважних стосунків.

Таким чином, результати практичного впровадження програми «Мистецтво діалогу» підтвердили її ефективність як засобу профілактики насильницького спілкування серед молоді. Залучення до мистецтва виступило не лише як засіб самовираження, а й як дієвий інструмент розвитку соціальної компетентності, формування культури діалогу та мирного співіснування.

ВИСНОВКИ

Таким чином, насильницьке спілкування – це форма міжособистісної взаємодії, що супроводжується психологічним тиском, агресією, маніпуляціями, вербальними або невербальними образами, які порушують особистісні межі людини, знецінюють її думки та переживання. У молодіжному середовищі ця проблема є особливо актуальною, оскільки саме в цей період відбувається активне формування особистості, засвоєння соціальних норм, моделей поведінки та комунікативних стратегій.

Було з'ясовано, що насильницьке спілкування є не просто окремими випадками агресивної поведінки, а стійкою моделлю взаємодії, що формується під впливом низки соціальних, психологічних та культурних факторів. Воно має різні прояви: від відкритої вербальної агресії до прихованих форм – таких як ігнорування, сарказм, приниження чи публічна дискредитація. Молодь нерідко вважає такі прояви нормою або «частиною стилю», що ускладнює розпізнавання та корекцію таких форм спілкування.

У ході аналізу причин і наслідків агресивної комунікації серед молоді було встановлено, що важливу роль у її виникненні відіграють порушення в сімейному вихованні, негативний досвід у шкільному або студентському колективі, дефіцит емоційного інтелекту, вплив медіа та цифрового середовища, у якому нормалізується мова ворожнечі. Агресивне спілкування спричиняє значні негативні наслідки – зниження самооцінки, дезадаптацію, формування відчуження, соціальну ізоляцію та навіть психічні розлади.

У контексті пошуку ефективних форм профілактики важливою є ідея використання сучасного мистецтва як засобу соціального впливу. У дослідженні було розглянуто потенціал театру, візуального мистецтва, музики, літератури, цифрового арту як інструментів, здатних впливати на емоційну сферу молоді, сприяти розвитку емпатії, формуванню критичного мислення та рефлексії. Мистецтво створює простір безпечного самовираження, дозволяє

переосмислити власний досвід і подивитися на себе та інших із нової перспективи.

На основі аналізу сучасних теорій соціальної роботи та арт-педагогіки було теоретично обґрунтовано можливості профілактики насильницького спілкування через залучення молоді до мистецьких практик. Визначено, що поєднання соціально-педагогічних і культурно-терапевтичних підходів сприяє формуванню альтернативних моделей комунікації, що базуються на взаємоповазі, відкритості, емоційній грамотності та вмінні вирішувати конфлікти ненасильницьким шляхом.

Було проведено емпіричне дослідження, спрямоване на діагностику рівня насильницького спілкування серед молоді та з'ясування їхнього ставлення до сучасного мистецтва. Дослідження проводилося з використанням кількох психодіагностичних методик, що дозволили комплексно охарактеризувати комунікативну поведінку молодих людей, зокрема рівень їхньої агресивності, емпатійності, схильності до вербального чи невербального насильства.

Аналіз отриманих даних засвідчив, що значна частина опитаних демонструє середній або підвищений рівень агресивності у спілкуванні. Молодь часто не усвідомлює деструктивного характеру власної комунікативної поведінки, виправдовує її «емоційністю», «стресом» або «захистом від тиску». Така позиція свідчить про недостатній розвиток навичок саморефлексії та регуляції емоцій. Також було виявлено, що багато респондентів стикаються з агресією з боку однолітків і самі є її джерелом у різних ситуаціях.

Позитивним результатом діагностичного етапу стало виявлення високого інтересу молоді до сучасного мистецтва. Опитані висловлювали позитивне ставлення до мистецьких форм самовираження, особливо до музики, кіно, графіки, театру, цифрового контенту. Це свідчить про те, що мистецтво має високий потенціал для залучення молоді до соціально значущої

діяльності та може стати ефективним інструментом корекції комунікативної поведінки.

Також, було уло представлено практичну реалізацію ідеї профілактики насильницького спілкування через сучасне мистецтво. Зокрема, розроблено та впроваджено програму, що базується на поєднанні методів арт-терапії, тренінгової роботи, інтерактивного навчання та групової рефлексії. Програма була спрямована на розвиток у молоді навичок емпатійного слухання, конструктивного діалогу, вираження емоцій ненасильницькими способами.

Структура програми охоплювала три етапи: підготовчий (діагностика, мотиваційне налаштування), основний (проведення арт-практик та тематичних занять), завершальний (аналіз досягнень, зворотний зв'язок, повторна діагностика). У процесі реалізації програми використовувалися такі методики, як театральні етюди, створення арт-постерів на тему комунікації, відеомонтаж соціальних роликів, робота з музичними образами та художнім словом.

Оцінка ефективності програми проводилася за допомогою повторної діагностики, анкетування та спостереження за учасниками. Було зафіксовано позитивну динаміку: зниження рівня агресивності, підвищення усвідомленості у комунікативній поведінці, зростання рівня емоційної чуйності та відкритості до взаємодії. Молодь почала краще розуміти вплив слів і дій на оточення, виявляла більшу готовність до вирішення конфліктів без насильства.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що профілактика насильницького спілкування серед молоді є досяжною за умови комплексного підходу, який поєднує соціально-педагогічні інструменти із засобами сучасного мистецтва. Мистецтво, будучи формою емоційного і соціального впливу, відкриває унікальні можливості для трансформації деструктивної комунікації в простір діалогу, поваги та співпраці. Розроблена й апробована програма довела свою практичну ефективність і може бути рекомендована для подальшого використання в системі соціальної роботи з молоддю як профілактичний інструмент підвищення якості міжособистісної взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Г.М. Соціальна психологія. Київ. Центр учбової літератури. 2021. 430 с.
2. Бандура А. Підліткова агресія. Київ, 2020. 509 с.
3. Баришнікова Н.А. «Сходження» – програма реабілітації так званих «важких». Дніпро. Фенікс. 2021. 122 с.
4. Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методологічні основи: монографія О.В. Безпалько. Київ: Науковий світ, 2019. 363 с.
5. Березка С. В. Причини та види агресивної поведінки особистості. *Молодий вчений*. 2017. № 9. С. 85–89.
6. Берестюк М. Основні форми агресивної поведінки молоді ПТНЗ. *Соціальний педагог*. 2020. № 5. С. 18–19.
7. Берковіц Л. Агресія: причини, наслідки, контроль. Київ, 2019. 512 с.
8. Бікус О. О., Волошина В. В. Теоретичні засади формування комунікативної компетенції у підлітковому віці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 12: Психологічні науки. 2018. Вип. 1(46).С. 17-23.
9. Бісалієв Р.В., Кубекова А.С. Психологічні аспекти агресії і агресивної поведінки: сучасний стан. *Сучасні проблеми науки та освіти*. 2019. №2. С. 1-7.
10. Бугаєць Т.І. Попередження та подолання насильства щодо дітей: налагодження міжвідомчої співпраці та координація дій методичні матеріали для проведення дводенного тренінгу для мультидисциплінарних команд. Київ: ВГЦ «Волонтер» – Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, 2020. 123 с.

11. Бунаков С. В., Петренко А. О. Організація індивідуально-виховної роботи зі студентами вищого навчального закладу. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2016. №1. С. 161–16.
12. Вайнола Р.Х. Особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки / за ред. С.О. Сисоєвої. Запоріжжя. ХНРБЦ, 2018. 460 с.
13. Вікова і педагогічна психологія / за О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, В. Огороднійчук та ін., 2-е вид., допов. Київ: Каравела, 2019. 400 с.
14. Волкова Н. П. Засоби стимулювання та мотивації творчої діяльності студентів Н. П. Волкова. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля: Серія «Педагогіка і психологія»*. Педагогічні науки. 2017. № 1 (13). С. 161–170.
15. Галецька І .І. Психологія здоров'я. Психологія здоров'я: теорія і практика. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 338 с.
16. Гогіцаєва О.У. Динаміка міжособистісних відносин респондентів. *Вектор науки ТГУ*. 2018. №4. С. 37–41.
17. Грек О. М. Арт-терапія як засіб роботи з тривожними підлітками з неповних сімей в умовах рекреації. Інноваційні арт-терапевтичні технології: матеріали I Всеукр. наук. інтернет-конф. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 32–35.
18. Гулевич Т. Знущання та агресія у школі. *Психолог*. 2020. Вип. 40.С. 8–10.
19. Гуцуляк Л. Профілактика агресивної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти: Теоретичний аспект. *Ввічливість. Humanitas*, 2022. № 1. С. 22–28
20. Дикун М. Метод ненасильницької комунікації як шлях до ефективного спілкування. *Національна ідентичність в мові і культурі*, С. 153-155.

21. Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (ТНПУ) 29–30 квітня, 2014, Тернопіль : Стереарт. С. 556–558.
22. Дідківська Г.В. Сімейне неблагополуччя в системі детермінантів злочинності неповнолітніх в Україні. Вінниця, 2020. 206 с.
23. Долинська Л. В. Психологія конфлікту. навчальний посібник / Л. В. Долинська, Л. П. Матяш-Заяц. Київ : Каравела, 2011. 304 с.
24. Дробот О. В. Предметний аналіз поняття «соціальне дистанціювання» в різних суспільних та наукових контекстах. *Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень*. Київ : Талком, 2020. С. 23 – 27.
25. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за ред. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.
26. Жажіна О.С. Діагностика стадій міжособистісних відносин респондентів
27. Жигайло Н.І. Соціальна педагогіка: навч. посіб. Львів: Новий Світ □ 2000, 2020. 256 с.
28. Журавель Т. В. Соціальна профілактика як напрям соціальнопедагогічної діяльності. Соціальна педагогіка : навч. посібник / за заг. ред. О. В. Безпалько, Київ : Академвидав, 2013. С. 85–101.
29. Журавель Т.В. Попередження агресивної поведінки респондентів як наслідку насильства в сім'ї. *Соціально-педагогічна підтримка сім'ї з дитиною*: матеріали Всеукраїнського наук.-практ. семінару м. Запоріжжя, 20 березня 2018 р. Запоріжжя: НЗУ, 2018. С. 26□28.
30. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти: навч.-метод. посібник / за ред. В.Л. Андрєєнкова. Київ. 2020. 196 с.
31. Кабанцева А.В., Корнеєва О.Л. Підтримка дитини в умовах емоційного напруження: навч.-метод. посібник. Київ: КВІЦ. 2018. 136 с.
32. Казмирєнко В. П. Засади когнітивної психології спілкування. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*: зб. ст. Інституту

соціальної та політичної психології АПН України; за ред. С. Д. Максименка, М. М. Слюсаревського. Вип. 23 (26). Київ : Міленіум, 2019. С. 140–164.

33. Капська А. Й., Грищенко С.В. Технології роботи соціального педагога в зарубіжних країнах : навч. посіб. Київ: Слово, 2021. 248 с.

34. Капська А.Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. навч.-метод. посіб. Київ: УДЦССМ, 2021. 220 с.

35. Карпінська Т. Основні методи та прийоми попередження і контролю агресивної поведінки. *Психологія і суспільство*. 2020. № 4 (42). С. 104-110.

36. Клейберг Ю.А. Профілактика девіантної поведінки школярів засобами супроводу навчально–виховного процесу. Дніпро. Сфера. 2023. 198 с.

37. Клименко Ю. Професія соціального працівника: творча та наукова складові. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2019. Вип. 2. С. 19–28.

38. Косарецька С.В. Неформальні об'єднання молоді. Профілактика асоціальної поведінки. Черкаси. ПП «Райт». 2021. 400 с.

39. Кравець В. Формування комунікативної культури школярів : гендерний аспект. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. 2006. № 9. С. 3–13.

40. Кравченко О., Молоченко І. Мистецтво змінює життя: досвід роботи міжнародного художнього симпозіуму-пленеру осіб з інвалідністю «Мистецтво без обмежень». *Соціальна робота та соціальна освіта*, Умань, 2020. Вип. 2 (5). С. 76–83.

41. Куб'як Н. Арт-терапія як засіб реабілітації дітей та респондентів, які постраждали від насильства у навчальній групі. *Вісник гуманітарної академії*. Полтава, 2018. №1. С. 41-53.

42. Левандівська Л.В. Психолого-педагогічна корекція агресивної поведінки в старшому підлітковому віці. Київ: Концепт, 2020. №1. С. 1-6.

43. Ломова Т.О. Особливості взаємозв'язку стратегії поведінки у конфлікті та соціальних очікувань особистості в малій соціальній групі.

Наукові праці Харківського національного технічного університету. Педагогіка. 2019. Вип. 1. С. 217–223.

44. Малкіна–Пих І.Г. Кризи підліткового віку. Дніпро. Сфера. 2019. 387 с.

45. Матяш-Заяц Л. П. Агресивність як чинник виникнення міжособистісних конфліктів у ранньому юнацькому віці. *Психологія: зб. наук. пр. НПУ імені М. П. Драгоманова.* Випуск 21. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. С. 153 – 160.

46. Менделевич В.Д. Психологія девіантної поведінки. Дніпро. Фенікс. 2021. 432 с.

47. Моргай Л. А. Соціальна профілактика девіантної поведінки в молодіжному середовищі закладу вищої освіти. *Ввічливість. Humanitas.* 2022. Вип. 1. С. 87–92.

48. Москальова Л., Єр'оміна Л. Формування готовності майбутніх соціальних працівників до роботи з сім'єю: тренінг з використання арт-технік. *Ввічливість. Humanitas,* 2022. Вип. 2 (7). С. 134–141.

49. Набойченко О.С. Психологія відхильної поведінки респондентів. Тернопіль. Говерла. 2020. 285 с.

50. Олійник І. В. Арт-терапія як одна з інноваційних психолого-педагогічних технологій у професійній діяльності соціальних працівників. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.* Серія 5 : Педагогічні науки : реалії та перспективи. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 61. С. 208–213.

51. Орос О. Б. Агресивна та насильницька поведінка серед дітей підліткового віку. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право,* 2018. № 2 (38). С. 90–96.

52. Павелків В.Р. Розробка комплексу методик психодіагностики відхильної поведінки респондентів. *Наука і освіта.* Одеса, 2018. № 6. С. 197-199.

53. Павелків В.Р. Ситуативний фактор агресивності у самосвідомості підлітка зб. наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 30. Рівне: РДГУ, 2018. С. 145-148.
54. Подкоритова Л. О., Гоя О. В. Подолання агресивної поведінки респондентів засобами арт-терапії: емпіричне дослідження. *Теорія і практика сучасної психології*, 2019. № 6, т. 2. С. 105–111.
55. Полторак Л. Арт-терапевтична методика «Я в соціумі» в діяльності соціальних працівників: можливості та напрями використання. Соціальна робота: становлення, перспективи, розвиток: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, 5–6 червня 2020 р.. Львів : ЛДУ БЖД. 2020, С. 184.
56. Пташник-Середюк О. І. Студенство як соціокультурна група. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Science*. 2014. №18. С. 110 – 113.
57. Райс Ф. Психологія підліткового та юнацького віку. Таллінн. ОРУ. 2020. 164с.
58. Райфшнайдер Т.Ю. Соціалізація девіантних респондентів у загальноосвітній школі. Львів. РУДН–ЮНЕСКО. 2019. 108с.
59. Реан А.А. Сім'я як фактор профілактики та ризику віктимної поведінки. *Національний психологічний журнал*. 2019. № 17. С. 3-8.
60. Ревенко С. П. Сучасні підходи до вивчення ідентичності особистості юнацького віку. *Наука і освіта*. 2013. Вип. №7. С. 196–199.
61. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. *Досвід особистісно орієнтованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату. навч.-метод. посіб.* Київ: Ніка-Центр, 2018. 204 с.
62. Розенберг М. Мова життя. Ненасильницьке спілкування. Харків: Видво Ранок, 2020. 256 с.
63. Семенюк Л.М. Хрестоматія з вікової психології. *Інститут практичної психології*. 2020. 304 с.

64. Сенік А. М. Психолого-педагогічний аспект застосування арт-терапії у роботі з підлітками. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 2020. № 69. С. 132–135.
65. Сергеева К. В. Профілактика агресивної поведінки респондентів у центрах соціально-психологічної реабілітації: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Київський унів. ім. Бориса Грінченка. Київ, 2016. 368 с.
66. Смазнова І. С. Агресія і толерантність: філософсько-правовий дискурс : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 378 с.
67. Сорока О. Арт-терапевтична програма реабілітації дітей, які опинились у складних життєвих обставинах. *Науковий вісник МНУ імені А. О. Сухомлинського*. Педагогічні науки. 2016. № 4 (55). С. 184–188.
68. Спіріна Т. П., Ситник М. М. Агресивна поведінка респондентів: причини й наслідки. *Theoretical and applied aspects of sustainable development: Monograph. Publishing House of Katowice School of Technology. Katowice, 2020. С. 190–194.*
69. Суботіна Н.Д. Природні і соціальні складові агресії. *Гуманітарний вектор*. 2020. Вип. 4. С. 88-99.
70. Тригуба В.В. Дослідження міжособистісних стосунків респондентів з різними рівнями прояву агресії. *Психологічна наука в XXI столітті: перспективи розвитку*: матеріали Всеукраїн. наук.-практ. конф., м. Миколаїв 25. квітня 2023 р. С. 85-88.
71. Трофимчук В. В. Соціально-психологічні чинники агресивності респондентів з адиктивною поведінкою. *Проблеми сучасної психології*. 2020. № 2 (18). С. 154–161.
72. Шевченко Ю. А. Арт-терапія як засіб впливу на особистість в кризових ситуаціях. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2015. Вип. 1. С. 14–16.
73. Шевчук Т.А. Діагностика психолого–соціальної дезадаптації дітей та респондентів. Київ. Айріс–прес. 2024. 112 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика діагностики показників та форм агресії А. Басса - А. Дарки (адаптація о.К. Осницького)

Мета: дослідження особливостей показників і форм агресії респондентів із різним рівнем навчальних досягнень.

Обладнання: опитувальник, бланк відповідей

Інструкція: Вам пропонуються питання, на які потрібно відповісти «Так», «Ні».

Текст опитувальника

1. Іноді я не можу подолати бажання нашкодити кому-небудь.
2. Іноді я можу пліткувати про людей, яких недолюблюю.
3. Я легко роздратовуюсь, але й легко заспокоююсь.
4. Якщо мене не улестити, прохання не виконаю.
5. Не завжди одержую те, на що маю право.
6. Знаю, що люди говорять про мене за мою спиною.
7. Якщо не схвалюю вчинки інших людей, даю їм це відчути.
8. Якщо обманюю кого-небудь, відчуваю почуття провини.
9. Мені здається, що я здатен ударити людину.
10. Ніколи не нервуюся настільки, щоби кидатися речами.
11. Завжди розумію чужі недоліки.
12. Коли встановлене правило не подобається мені, хочу порушити його.
13. Інші люди завжди вміють використовувати сприятливі обставини.
14. Мене хвилюють люди, які ставляться до мене надто дружньо.
15. Часто не погоджуюся з людьми.
16. Іноді міркую над безсоромними речами.
17. Якщо хтось ударить мене, я йому не відповім.
18. Коли я розгніваний, я грюкаю дверима.
19. Я роздратованіший, ніж здається.

20. Якщо хтось намагається керувати мною, я роблю все навпаки.
21. Мене пригнічує моя доля.
22. Вважаю, що деякі люди мене не поважають.
23. Не можу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Уникання роботи повинно викликати почуття провини.
25. Хто грубо ставиться до мене або моєї сім'ї, буде обов'язково битим.
26. Я не здатен на грубі жарти.
27. Мене охоплює гнів, коли наді мною насміхаються.
28. Коли люди виставляють себе керівниками, я намагаюся довести їм протилежне.
29. Майже щотижня бачу когось із тих, хто мені не подобається.
30. Дуже багато людей заздять мені.
31. Вимагаю, щоби люди поважали мої права.
32. Мене пригнічує факт, що я мало чого роблю для своїх батьків.
33. Люди, які постійно дратують мене, заслуговують на ляпас.
34. Від злості іноді буваю похмурим.
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я заслуговую, я не засмучуюсь.
36. Якщо хтось намагається порушити мій настрій, я не звертаю на це увагу.
37. Хоча я й не показую цього, але іноді я дуже заздрю.
38. Іноді мені здається, що наді мною насміхаються.
39. Навіть коли злюся, не вдаюся до сильних виразів.
40. Хочу, щоби мої гріхи було пробачено.
41. Лише інколи даю здачі, якщо хто-небудь ударить мене.
42. Ображаюсь, коли виходить не по-моєму.
43. Іноді люди дратують мене навіть своєю присутністю.
44. Немає такої людини, до якої б я відчував ненависть.
45. Мій принцип: «Ніколи не довіряй чужинцям».

46. Якщо хтось дратує мене, я ладен сказати про нього все, що думаю.
47. Роблю багато такого, про що потім жалкую.
48. Якщо злюся, можу вдарити кого-небудь.
49. З десяти років у мене не було сплесків гніву.
50. Часто відчуваю себе, ніби ось-ось вибухну.
51. Якби люди знали, що я відчуваю, мене б вважали важкою людиною.
52. Завжди думаю про те, які приховані причини змушують людей робити щось приємне для мене.
53. Коли на мене кричать, я кричу у відповідь.
54. Невдачі пригнічують мене.
55. Б'юся не більше і не менше за інших.
56. Можу пригадати такі випадки, коли хапав якісь речі та ламав їх від гніву.
57. Іноді відчуваю, що можу першим почати бійку.
58. Іноді відчуваю, що життя до мене несправедливе.
59. Раніше вважав, що більшість людей говорить правду. Тепер так не вважаю.
60. Сварюся тільки від злості.
61. Коли чиню неправильно, то відчуваю провину.
62. Якщо для захисту своїх прав треба застосувати силу, я її застосовую.
63. Іноді виражаю свій гнів тим, що грюкаю по столу.
64. Буваю грубим із людьми, які мені не подобаються.
65. У мене немає ворогів, які б намагалися скривдити мене.
66. Не вмію поставити людину на місце, навіть коли вона на це заслуговує.
67. Часто думаю, що живу неправильно.
68. Знаю людей, які здатні довести мене до бійки.
69. Не переймаюся через дрібниці.

70. Мені рідко здається, що люди намагаються зробити мені щось погане.

71. Часто погрожую людям, не маючи наміру виконати погрози.

72. Останнім часом я став занудою.

73. У розмові часто підвищую голос.

74. Намагаюся приховати погане ставлення до людей.

75. Краще погоджуся з ким-небудь, ніж сваритимуся.

Обробка результатів: підраховується кількість збігів за кожним показником і формою агресії, наведених у таблиці. Сума балів множиться на коефіцієнт.

Сумарні показники:

$(1+2+3):3=IA$ – індекс агресивності

$(6+7):2=IB$ – індекс ворожості

Таблиця аналізу показників і форм агресії

Показники і форми агресії	№ питань
1. Фізична агресія	1+, 9-, 17-, 25+, 33+, 41+, 48+, 55+, 62+, 68+ K=11
2. Вербальна агресія	7+, 15-, 23+, 31+, 39-, 46+, 53+, 60+, 66-, 71+, 73+, 74-, 75- K=8
3. Непряма агресія	2+, 10+, 18+, 26-, 34+, 42+, 49-, 56+, 63+ K=13
4. Негативізм	4+, 12+, 20+, 28+, 36- K=20
5. Роздратування	3+, 11-, 19+, 27+, 35-, 43+, 50+, 57+, 64+, 69-, 72+ K=9
6. Підозрілість	6+, 14+, 22+, 30+, 38+, 45+, 52+, 59+, 65-, 70- K=11

7. Образа	5+, 13+, 21+, 29+, 37+, 44+, 51+, 58+ K=13
8. Почуття провини	8+, 16+, 24+, 32+, 40+, 47+, 54+, 61+, 67+ K=13

Характеристика показників і форм агресії

1. Фізична агресія – використання фізичної сили проти іншої людини.

2. Вербальна агресія – вираження негативних почуттів як через форму (сварка, крик, вищання), так і через зміст словесних звертань до інших осіб (погроза, прокляття, лайка).

3. Непряма агресія – використання обхідним шляхом спрямованих проти інших осіб пліток, жартів та прояви не спрямованих, невпорядкованих спалахів люті.

4. Негативізм – опозиційна форма поведінки, спрямована звичайно проти авторитету й керівництва, яка може варіювати від пасивної протидії до активних дій усупереч вимогам, правилам, законам.

5. Роздратування – схильність до роздратування, готовність за найменшого збудження стати запальним, різким, грубим.

6. Підозрілість – схильність до недовіри й обережного ставлення до людей, яке має своїми коренями переконання, що оточуючі прагнуть завдати шкоди.

7. Образа – прояви заздрості й ненависті до оточуючих, обумовлені почуттям гніву, незадоволенням саме кимось або всім світом за дійсні чи уявні страждання.

8. Почуття провини (аутоагресія) – ставлення та дії стосовно себе та оточуючих, які мають у своїй основі можливе переконання людини в тому, що вона є поганою, чинить недобре.

Користуючись методикою були отримані такі результати та такі показники:

Фізична агресія 8 Вербальна агресія 9

Непряма агресія 7

Негативізм 2

Роздратування 5

Підозрілість 7

Образа 6

Почуття провини (аутоагресія) 8

Індекс ворожості 13

Індекс агресивності 22

Дана методика була проведена індивідуально з учнем 7 класу. За результатами відповідей найвищими показниками є вербальна та фізична агресія. Тобто дитина дуже часто у конфліктних ситуаціях може застосовувати вербальну агресію, а якщо конфлікт не стає вирішальним, то підліток прикладає силу для вирішення тієї чи іншої проблеми. Окрім основних показників агресивності підліток мав також високі показники провини, що виражаються у скоєній ситуації та набувають наслідків, дуже часто дитина після вираження агресії відчуває себе винною. Так, з однієї сторони це добре. Значить вона усвідомлює скоєне та може попросити вибачення. А з іншої сторони, дитина повинна одразу замислюватися про наслідки застосування своєї агресивної поведінки. Також треба звернути увагу на показники образи та підозрілості. Найчастіше дитина застосовує їх по відношенню до однолітків та людей в цілому. Образа обумовлюється гнівом, роздратуванням або навіть і ненависті. А підозрілість підліток може часто відчувати у недовірі та у обережному ставленні до оточуючих.

**Анкета для соціального дослідження «Насильницьке спілкування в
молодіжному середовищі»**

I. Загальні відомості про респондента

1. Вік: _____

2. Стать:

Чоловіча

Жіноча

Інше (вказіть): _____

3. Соціальний статус:

Учень / учениця

Студент / студентка

Працююча молодь

Тимчасово безробітна особа

4. Чи брали Ви участь у тренінгах, присвячених комунікації або
ненасильницькому спілкуванню?

Так

Ні

II. Досвід і сприйняття насильницького спілкування

5. Як часто Ви стикаєтесь з агресією у спілкуванні з однолітками?

Часто

Іноді

Рідко

Ніколи

6. У якій формі Ви найчастіше помічаєте агресію?

Образи

- Глузування / сарказм
- Погрози
- Ігнорування
- Індивідуальна / колективна ізоляція

7. Чи доводилось Вам бути об'єктом насильницького спілкування?

- Так, неодноразово
- Так, іноді
- Ні

8. Чи доводилось Вам самому(ій) поводитися агресивно у спілкуванні?

- Часто
- Іноді
- Рідко
- Ніколи

9. Як Ви вважаєте, агресивне спілкування – це:

- Норма у молодіжному середовищі
- Захисна реакція
- Прояв слабкості
- Соціальна проблема

10. Який вплив має насильницьке спілкування на Ваш емоційний стан?

- Стає тривожно / страшно
- Виникає злість або бажання помсти
- Відчуваю пригнічення, замкнутість
- Ніяк не впливає

11. Як часто Ви бачите насильницьке спілкування в інтернеті?

- Постійно
- Час від часу

Дуже рідко

Ніколи

12. Чи вважаєте Ви, що онлайн-спілкування провокує більше агресії, ніж спілкування наживо?

Так

Ні

Важко відповісти

13. У яких ситуаціях, на Вашу думку, молодь найчастіше проявляє словесну агресію?

Під час конфліктів

У стані стресу

У соціальних мережах

Через самоствердження

14. Що, на Вашу думку, є головною причиною агресивного спілкування серед молоді?

Низька культура спілкування

Виховання у родині

Вплив медіа і соцмереж

Особисті психологічні проблеми

15. Як Ви зазвичай реагуєте, коли стаєте свідком агресивної комунікації?

Втручаюсь і намагаюсь заспокоїти

Ігнорую

Переходжу на бік одного з учасників

Уникаю подібних ситуацій

III. Ставлення до профілактики та мистецтва як засобу впливу

16. Чи потрібно, на Вашу думку, проводити спеціальні програми для зменшення агресії у спілкуванні серед молоді?

Так

Ні

Важко сказати

17. Які форми профілактики були б, на Ваш погляд, найбільш ефективними?

Освітні лекції

Психологічні тренінги

Арт-терапевтичні заняття

Перегляд і обговорення фільмів

Групові дискусії

18. Чи цікавитеся Ви сучасним мистецтвом (музика, театр, кіно, вуличне мистецтво тощо)?

Так

Частково

Ні

19. Чи брали Ви участь у мистецьких заходах соціального спрямування (перформанси, вистави, малювання, фотовиставки)?

Так

Ні

20. На Вашу думку, мистецтво може впливати на поведінку людини?

Так, воно виховує та змінює

Частково

Ні

21. Який вид мистецтва Ви вважаєте найефективнішим у профілактиці агресії?

Театр

Візуальне мистецтво (графіка, плакат, стріт-арт)

Кіно

Музика

Література

22. Які теми мистецтва Вас найбільше зачіпають?

Відносини і конфлікти

Самотність і прийняття

Соціальна справедливість

Насильство та мир

Екологія, права людини

23. Чи хотіли б Ви взяти участь у тренінговій програмі, яка поєднує мистецтво і розвиток культури спілкування?

Так

Можливо

Ні

24. Як би Ви оцінили свій нинішній рівень культури спілкування?

Високий

Середній

Низький

25. Що, на Вашу думку, допоможе молоді найбільше у зміні стилю спілкування?

Живе спілкування з прикладом

Самоосвіта

Тренінги й арт-практики

Підтримка з боку однолітків

Робота з психологом